

**ÁJINIYAZ ATINDAĞI NÓKIS MÁMLEKETLİK
PEDAGOGİKALIQ İNSTİTUTI**

Qol jazba huqıqında

Bektursinov Dastan O' mirbaevich

**Muhabbat ha'm neke olardin' tariyxi rawajlaniui ha'm
ha'zirgi da'wir.**

5A111601- Social- gumanitar pánlerdi
oqıtıw metodikası (ruwxıylıq tiykarları)

Magistr

**akademik dárejesin alıw ushın jazılğan
dissertasiya**

İlimiy basshı:

akademik J. Bazarbaev

NÓKIS – 2019

MUHABBAT HÁM NEKE OLARDIŃ TARIYXIY RAWAJLANIWI HÁM HÁZIRGI DÁWIR.

REJE:

Kirisiw	2
I-bap. Muhabbat adamzattıń rawaj shıraǵı	
1. Muhabbat baxıt tiykarı.....	5
2. Muhabbat jan azıǵı.....	15
3. Muhabbat filosofiyası.....	21
II-bap. Muhabbat hám neke	
1. Úyleniw ańsat úy bolıw qıyın.....	31
2. Erli-zayıplılar qatnası muhabbat kejeri	45
3. Jan muhabbat hám úmit oshaǵı	53
III-bap. Muhabbat – neke hám házirgi dáwir	
1. Ğalabalıq mádeniyat hám nekege qastıyanlıq.....	60
2. Qaraqalpaq shayıwı Ájiniyaz hám İ.Yusupovlardıń muhabbattı qásterlewi.....	63
Juwmaq.....	80
Paydalanǵan ádebiyatlar.....	82

Kirisiw

Búgingi kúnde ayırım qızlardıń erte turmıs qurıp atırǵanı sır emes. Ele turmısqa tayar bolmaǵan qızlar shańaraqtıń tártibine shıdamay, sońǵılıǵında ajırasıp ketip atır. Al, turmısta tek nátiyje menen gúresiwdiń paydası azıraq ekenligi belgili. Sonlıqtan «Bul islerdiń sebebi ne?» «Ne ushın bunday?» yamasa, «Neniń tásirinen» degen sorawlarǵa juwaplardıń kórinbegeni meni oylandırdı. Al, haqıyqatında da turmısta hár nárseniń sebebin bilmey, onıń menen gúresiwsilik, awırıwdıń diagnozın qoymay, emlewmenen barabar boladı.

Qızlardıń erte turmısqa shıǵıwı hámme dáwirde de narazılıqqa alıp kelgen. Qaraqalpaqlardı «noǵaylılar» dep ataǵan XV-XVI ásirdegi Noǵay ordasınıń zamanında, qızlardıń erte turmısqa beriwge narazılıǵın, olardıń uzatılarda aytqan mına sózlerin, xalıq awız eki ádebiyatınan kórip, sol dáwirde jasaǵan apalarımızdıń arız-ármanın házirgi zamanǵa qiyaslasa kóp nárese túsinikli boladı dep oyladım.

Jaslardıń dıqqat orayında turǵan, bul gáplerdiń hámmesi sonıń ishinde nekeniń turaqlılıǵı, ráhátli ómir, muhabbat penen qosılǵan jaslarǵa tiyisli. Muhabbattıń hasıl mánisin jaslardıń tereń túsiniwinen ǵárezli. Sebebi dúnyadaǵı barlıq adamzat mehr hám muhabbat tásirinde jasaydı. Olar hár bir isti súyiw tiykarında ámelge asıradı. Mehir-muhabbatı kemis adam heshbir iskerlikte ǵayrat hám mártliktiń úlgin kórsete almaydı. Ómir-tábiyat inám etken, sıylıqlardan da, onıń lázzetlerinende bos qaladı.

Adamlardı keshe kúndiz tındırmastan, qul sıyaqlı miynet mashqalalarına kóndirip, pıdayılıqqa baslap atırǵan kúsh Watanǵa, bala-shaǵaǵa, qostarǵa bolǵan muhabbat esaplanadı. Sonıń menen qatar bul dúnyanı uslap turǵanda muhabbat. Eger ol bolmaǵanda adamzat óziniń insanıy pazıyletlerin payda etpegen bolar edi.

Demek, muhabbatúń tek ózi ǵana ómirdiń mánisi hám mánistiń mánisi, baxıttıń girewi sanaladı. Usı ólshemge baylanıslı biz ómirdiń eń gózzal hám bereketli, nurlı payıtı bolǵan erli-zayıplıqqa jetilisiwde muhabbatúń áhmiyeti haqqında, muhabbat bostanında shalqıp, mardana hám mazmunlı jasawdıń tiykarları haqqında usı jumıstı jazıwǵa uyǵardıq. Jumıstıń mazmunı boyınsha jaslardı, bul muhaddes máselede ersilikke qol urmay, bilmegenlikten, túsibegenlikten qıyın jaǵdaylarǵa túsip qalmaq, baxıtlı, shadlı, parawan turmısta jasawına jetekleydi degen úmittemiz. Sebebi ondaǵı oylar muhabbatı qásterlew, adam janınıń ráhátı, shańaraqtıń dáwleti, hárbirewdiń baxıtı ekenligine qaratılǵan.

Húrmetli birinshi Prezidentimiz İ.A.Karimovtıń «Joqarı mánawiyat – jeńilmes kúsh» atlı miynetindegi kórsetilgen: «Búgingi kúnde biziń ámelge asırıp atırǵan bárshe islerimiz perzentlerimizdiń baxıt ıǵbalı, olardıń jarqın keleshegi ushın ámelge asırılmaqta. Lekin, baxıt ıǵbal tek mal – múlk penen belgilenbeydi. Ádepli, bilimli hám aqıllı, miynetkesh, iyman – isenimli perzent ata – ananıń ǵana emes, al, pútkil jámiyettiń eń úlken baylıǵı.

Usı haqıyqattan kelip shıǵa otırıp, jaslarımızdı hár tárepleme salamat hám barkamal etip tárbiyalaw ómirdiń mángiligi áwladtıń dawamshısın táminleytuǵın manawiyat qorǵanı bolǵan shańaraqtı bekkemlew búgingi kúnde bárshemizdiń tek ǵana tiykarǵı wazıypamız emes al, insanıy minnetimizge aylanıwın qáler edim» degen insanıylıq minnetimizdi orınlawǵa bul shıǵarma azda bolsa payda keltirse biz óz wazıypamızdı orınladıq dep esaplaymız.

Temanıń aktuallıǵı. Házirgi dáwirde dúnyalıq ǵalabalıq mádeniyat degen at penen adamlardıń sanasın izzey suwday alıwǵa qaratılǵan shańaraқтаǵı opasızlıqqa, ǵayrı insanıy tahabıllıqqa, shańaraqtıń qádirsizleniwi hám onıń tábiyiy, diniy tiykarlardıń buzılıwı, xalqımızdıń ásirlerden kiyatırǵan ullı

qádiriyat bolǵan shańaraqtı dúziwdıń ruwxıy-mádeniy áhmiyetin izertlew bul temanıń aktualılıǵın kórsetedi.

İzertlewdiń maqset hám wazıypaları. Jumıstıń maqseti úyleniwdiń hám úy bolıwdıń tiykarǵı shárti eki jastıń muhabbattı hám muhabbattıń qanatında eki adamnıń bir-birine bolǵan isenim, húrmet hám súyispenshilikti payda etiw. Jumıstıń wazıypasına kelsek birinshi Prezidentimiz İ.A.Karimovtıń «Joqarı mánawiyat – jeńilmes kúsh» atlı miynetindegi kórsetilgen: «Búgingi kúnde biziń ámelge asırıp atırǵan bárshe islerimiz perzentlerimizdiń baxıt ıǵbalı, olardıń jarqın keleshegi ushın ámelge asırılmaqta. Lekin, baxıt ıǵbal tek mal – múlken penen belgilenbeydi. Ádepli, bilimli hám aqıllı, miynetkesh, iyman – isenimli perzent ata – ananıń ǵana emes, al, pútkil jámiyettiń eń úlken baylıǵı.

Usı haqıyqattan kelip shıǵa otırıp, jaslarımızdı hár tárepleme salamat hám barkamal etip tárbiyalaw ómirdiń mángiligi áwladtıń dawamshısın táminleytuǵın manawiyat qorǵanı bolǵan shańaraqtı bekkemlew búgingi kúnde tiykarǵı wazıypa ekenligin kórsetiw.

Mashqalalardı úyreniw dárejesi: Bul másele haqqında geypara maqalalar, sonday-aq akademik J.Bazarbaevtıń «Ádeptanıw»¹, «Ádep filosofiyası»² «Muhabbat bostanı»³ kitaplarında qozǵalǵan izertlewden basqa bir tutas jumıslar bolmay atır.

Joqarıda atap ótken tálim hám tárbiya jolında dóretilgen ayırım miynetler hám ǵárezsizlikke eriskennen keyingi jańasha kóz-qaraslar tiykarında jazılǵan.

İzertlew ob`ekti. Jámiyet hám shańaraq, shańaraqtıń wazıypası hám shańaraq tárbiyası.

İzertlew predmeti Shańaraqtıń ruwxıy tárbiyadaǵı oshaǵı hám tiykarǵı ob`ekt ekenliginiń nızamlılıǵın úyreniw.

¹ Bazarbaev J. Da`wletova Q. A`deptanıw. N. «Bilim». 1992j.

² Bazarbaev J. A`dep filosofiyası. N. «Bilim». 2012j.

³ Bazarbaev J. Muhabbat bostanı. N. «Bilim». 2011j.

İzertlewdiń metodologiyası hám metodi. Biz bul magistrlik dissertatsiyamızda aldımızǵa qoyǵan wazıypanı sheshiwde birinshi gezekte tariyxtıń rawajlanıwındaǵı dialektikalıq printsipke, gumanistlik ulıwma adamzatqa tán bolǵan ob`ektivlik kóz-qaraslarǵa súyendik. Sonıń menen birge usı waqıtqa shekemgi milliy ideyalar, ruwxıylıq tiykarları boyınsha jazılǵan ilimiy monografiyalarǵa, pedagogikanıń tájriybesinde sınılǵan metodikalıq miynetlerden de baǵdarlamalar aldıq. Magistrlik dissertatsiya jumısımızdıń tiykarǵı izertlew metodi birinshi Prezidentimiz İ.A.Karimovtıń jaslar tárbiyasına tiyisli ilimiy-metodologiyalıq kórsetpeleri retinde tariyxıy salıstırmalı, tipologiyalıq metod xızmet atqardı.

İzertlew jumısınıń jańalıǵı. Qaraqalpaqstan jaǵdayında bul másele boyınsha jámiyetshiligimiz hámme waqıtta ǵalaba xabar qurallarında ózleriniń pikirlerin, kewil kúylerin, tuyǵıların dástúriy táreplerin hár sapar bildirip turatuǵınlıǵı belgili. Sonıń menen qatar bul máselede akademik J.Bazarbaevtıń «Ádeptanıw» (N.1994j), «Ádep filosofiyası» (N.2010j) h.t.b. maqalalarında ilimiy praktikalıq tiykardan sáwlelengen.

Al biziń bul eń áhmiyetli másele boyınsha bir tutas kólemlı hám házirgi dáwirdegi zamanımızdıń talabına sáyeks keletuǵın jumıs dep ayta alamız.

İzertlewdiń praktikalıq áhmiyeti. İzertlewdiń juwmaqları joqarı ruwxıylıqqa jol tabıwda - keleshek áwladlardı milliy dástúrler, milliy qádiriyatlardıń tiykarların jetik bilip tálim hám tárbiya beriwde bul jumıstı ruwxıylıq tiykarları, pedagogika hám ádep-ikramlıq pánlerinde járdemshi material xızmetin atqaradı.

Jumıstıń qurılısı. Jumıs kirisiwden, úsh baptan, segiz paragraf, juwmaq hám paydalanǵan ádebiyatlar diziminen turadı.

I-bap. Muhabbat adamzattń rawaj shıraǵı

1. Muhabbat baxıt tiykarı

Muhabbat dep atalatuǵın ullı sózdiń mazmunı hám áhmiyetine tek jer júzindegi tirishilik dúnyası ǵana qatnasıp qoymaydı, oǵan pútkil aspan álemindegi qubılıslardıń barlıǵıda ǵárezli. Sebebi, álemdegi úylesiw-garmoniya nızamıda muhabbat túsiniǵiniń bir qırı ekenligine heshkim gúmanlanbaydı. Muhabbattıń mazmunındaǵı álwan túrli sırn, mın túrli mánisin, adam balası ómirinshe túsiniwge tırısqańı menen, elege deyin bir tárepleme túsinikten uzaqlap ketken emes. Sonlıqtan belgili danıshpan Tiriqural bılay degen.

Muhabbat bilimdur,

Sırların uqtım.

Sondada bilgennen

Bilmegenim kóp dım.

Muhabbat adamlar ortasındaǵı «súygi», «súyiw», «jaqsı kóriw». «mehribanlık», «álpeshlew» sıyaqlı insańǵa ruwxıy sıylıq bolǵan eń joqarı pazıyletler menen baylanıslı. İnsańǵa muhabbat, Watanǵa muhabbat, ata-anaǵa muhabbat, perzentke muhabbat, qostarǵa muhabbat, kásipke muhabbat, basqada muhabbattıń kórinisleri adamdı gúllendiredi hám oǵan dinke beredi.

Muhabbat adamnıń ruwxıy dúnyasına tiyisli bolıp, onı geyde ádepliliktiń tóresi depte ataydı. Sebebi, insan óziniń kim ekenligin muhabbatqa bolǵan sadıqlıǵında kórsetedi. Muhabbatsız adam haqıyqıy tulǵa yaki shayır, oqıtıwshı, pidaker, watanparwar bola almaydı. Shın muhabbat insannıń naǵız baxıtlı bolıwınıń kepili, quwatınıń dáregi. Sonlıqtan belgili danıshpan V.Shekspir: «Muhabbat kúshli nárse. Dúnyada onıń qáhárine dushar bolıwdan artıq músiybet hám oǵan xızmet etip ráhátleniwden kóre abzal baxıt joq» degen edi. Demek, muhabbat adam balasındaǵı doslıqtıń hám tatıwlıqtıń, húrmettiń hám unatıwdıń, únlesiw hám úylesiwdiń eń bálent shıńıda balıp sanaladı.

Ertegegi hindlerdiń Traktatınıń birewinde mınaday delingen: «Adamnıń bir-birine háwesin keltiretuǵın úsh dárek bar: Onıń janınıń sulıwlıǵı, yaǵnıy haq kewilliligi, onıń aqıl parasatı, onıń sın-sınbatı. Jannıń sulıwlıǵı basqalarda oǵan degen doslıqtı, aqıl parasatı basqalarda oǵan degen húrmetti, sın-sınbatı ayrım adamlarda oǵan degen ıshqını payda etedi. Onı tolıǵıraq túsindirip sol traktatta bılay dawam ettiriledi. «Aqıl meyili húrmetti payda etse, júrek meyili doslıqtı, dene meyili háwesti payda etedi. Aqıl, júrek hám dene meyilleri bir bolıp, súyiwdi - muhabbatı dóretdi». Belgili filosof Vol`ter «Muhabbat bul hám júrek, hám aqıl, hám denege bir waqıttıń ózinde hújim etetuǵın eń kúshli, zawıqlı sezim tuyǵılarınıń biri» dep táriypleydi. Usı úsh nárese qosılıp adamnıń háwesin keltiretuǵın muhabbatı payda etedi:

«Bir ájayıp ot bar jerdiń júzinde
Qupiya kúsh bar desedi onıń ózinde,
Ishqı, muhabbat der ol ottıń atın,
Sende sınap kórgenseńdi quwatın.
Bay, jarlıma, kimligine qaramas,
Qaysı awıldıń qızısań dep soramas,
Ayaǵına seni jıǵar muhabbat» (İ. Yusupov)

Mine, usı muhabbat adam ómiriniń ullı jarasıǵı. Adamdı gúllendiriwshi, túrlendiriwshi, ruwxlandırıwshi jan halatı. Muhabbat adamnıń barlıq turmısına baylanıslı bolǵan, adamnıń ishki dúnyasınıń ilahiy, ruwxıy sezimleri. Sebebi, adam birewdi súygenliginen yaki birewdiń súyetuǵınlıǵın sezgenliginen, yamasa birew súyip-qalar-aw dep úmitlengenliginen ǵayrat salıp isleydi, jarasımlıqqa umtılıp jasaydı, hámwijlenedi, túrlenedi, yoshlanadı. Onısız hámme nárese óli, kewilsiz, zerigerli bolıp kórinedi. Sonlıqtan danıshpan Abay «Muhabbatsız dúnya bos» degen edi.

Sonday-aq muhabbat ekinshi adam ushın jasaw. Ekinshi adamnıń quwanışına da, qayǵısınada ortaқ bolıw. Jekke óziniń iske asıra almaytuǵın,

maqsetke jetiwdegi qıyınshılıqlar menen gúreste awır júkti birge qollasıw bolıp tuyıladı. Sonlıqtan belgili orıs jazıwshısı L.N.Tolstoy: «Súyiw degen óz súygeniniń ómiri menen jasaw degen sóz. Haqıyqıy qushtar, bir-biri ushın qurban bolıwǵa tayın dárejege barǵan muhabbat, bólip bolmaytuǵın bir tutas birlikli erli-zayıplılardı quraydı»-degen edi. Olay bolsa muhabbat eki adamnıń bir adamǵa aylanıwı, «eki jartı bir pútin» bolıwı. Jiptiń eki tinindey birge esiliwi degennińde mánisi usında. Onı shayırlar bılay kórsetedi.

«Bir duwtardıń eki tarı,
Biri sensen, biri men,
Bir almanıń eki júzi,
Biri sensen, biri men». (E.Voxidov)

«Eger-sen egoist bolsań, onda sen shańaraq qurmay-aq qoysańda boladı, - baxıtlı muhabbattıń mánisi sonda, ol ózinen bere aladı. Egoist tek ózine alıwdı oylay beredi. Solay etip, ol muhabbattıń barlıq gózzallıǵın záhárleydi» deydi danalar. Kim súygen bolsa ol alıwdı talap etpeydi, tek ózinen beredi.

V.G.Belinskiydiń kórsetiwi boyınsha «Adam haywan da emes, perishtede emes. Onıń súyispenshiligi haywanlarsha, yamasa platonshada bolmaydı, adamlarsha bolıwı kerek». Demek, adamdaǵı muhabbat jınısıy ıshqı menen baylanıslı bolǵan sociallıq qubılıs. Biraq muhabbattı tek jınısıy jaqtan qanaatlanıwshılıq dep qarawǵa bolmaydı. Sebebi orıstıń belgili pedagogı V.A.Suxomlinskiydiń pikirinshe «Muhabbattı lázzet ǵana dep túsingen adamǵa ol qayǵı, hasiret, zar hám sor ákeledi». Muhabbat - bul sezim, sezim bolǵanda da kóp quwanış ákeliwshi sezim, muhabbatlıq kóz-qaraslar jaqınlıq, bir maqsetke umtılıwshılıq penen úylesip, ulıwma iske birge kúsh salıw menen gózzallanadı. Haqıyqıy muhabbat doslıqtan shıǵadı. Eger ıshqı doslıq penen bekkemlenbese, onda kewil bostanında kóz jara baslaǵan muhabbat urkan atpaydı hám onıń ústine oǵan aqıl parasat penen húrmet qosılmasa, ol kózdi ashıp-jumǵansha ǵayıp boladı. Demek, adam shın doslıq qatnasıqlarına iye

bolmasthan, bir birewdiń jaqsı hám jaman táreplerin, dúnya tanımın, turmıstı túsiniw dárejesin bilmesten, turaqlı hám tereń muhabbatqa iye bolıwı, yaǵnıy bekkem, salamat, baxıtlı shańaraq qurıwı múmkin emes.

Muhabbat tań qalarlıq ájayıplardı dóretedi. Eger adamǵa qudiretli kúsh-dúnyanı hám júrekti qozǵawshı muhabbat kelse, adamnıń jan dúnyasındaǵı barlıq tosqınlıqlar óledi, onıń eń jaqsı tárepleri ashıladı. Báhárdegi gúlleniwler, quslardıń sayraǵan sesleri hám sulıwlanıwı sıyaqlı, adamnıń denelik hám ruwhıy kelbetinde ayırıqsha jaǵımlı hám shıraylı belgiler payda boladı, ol ashılısıp ketedi. Sonlıqtan, V.G.Belinskiy «Muhabbat ómirdiń qosıq-sazı, jarıq kúni» degen edi.

Adamzattıń tariyxın mádeniyattıń hám muhabbattıń tariyxı dewge boladı. Birinshi xudojniktiń qálemin jondırǵan, birinshi shayırdıń kewline yosh berip, qosıq jazdırǵanda usı muhabbat. Tariyxta ájayıp shıǵarmalardıń avtorları ózlerinin eń kúshli hám shıraylı dóretpelerin muhabbat seziminiń tásirinde jazǵan. Ájayıp kompozitor Glinkanıń «Ruslan hám Lyudmila» operası, Ekaterina Kernge bolǵan muhabbatınan dóregen. Stepan Tsveygtin «bir aqshamnıń danası» dep ataǵan shıǵarmasında Ruje de Mil` degen jas kapitan bir gózzalǵa jolıǵıp onı súyip qalǵanlıǵı hám oǵan súykimli bolǵanlıǵı sonsha, 1792-jıl 25-aprel`den 26-aprel`ge qaraǵan túnde úlken ruwxlanıwshılıq penen Reyn armiyası ushın marsh qosıǵınıń sózin hám muzıkasın jazǵan. Ol elege deyin jasap hám aytılıp kiyatırǵan «Marsel`eza» eken.

Belgili ilimpaz İ.M.Sechenov «Bas miyiniń refleksi» degen danalıq shıǵarmasın qalınlıǵı-Mariya Aleksandrovnaga muhabbatınıń kúsheygen waqtında dóretken. Belgili Gete 74 jasında on toǵızǵa shıqqan Ul`rikaǵa ashıq bolıp, óziniń «Marienbadlıq elegiya» tsiklindegi ájayıp qosıqların dúnyaǵa inam etken. İbrayım Yusupovtıń «Ġazlardıń qanatında», «Aytalmasam ne qılamam»,

«Pálekli qosta túnew» sıyaqlı shıraylı hám tásirli qosıqlarında sonday sebepten payda bolǵan.

Álbette, hámme adam bunday ájayıp nárselerdi dórete almawı múmkin. Biraq adam muhabbat arqalı baxıtlı, ǵayratlı hám quwatlı boladı. Mısalı, qustıń ushıw ushın jaratılǵanı sıyaqlı, adam baxıt ushın jaratılǵan. Demek, baxıtlı muhabbat - adamnıń jaratılıstaǵı tábiyiy kelbeti, hám arızıwı, hám wazıypası. Eger olay bolmaǵanda adamnıń da, dúnyanıń da sıyqı-sıyaǵı qalmaǵan bolar edi. Sebebi, muhabbat hámme adamgershiliktiń, pákliktiń, ǵamxorlıqtıń, ájayıptıń, qásterlewshiliktiń, haq kewilliliktiń, jıllı júzliliktiń iyesi. Sonlıqtın da onı adam ómiriniń mángi joldası dep aytıwǵa da boladı.

Adamdaǵı haqıyqat adamgershilikti joqarı bahalaǵan adam hesh bir tásirge berilmey, tek muhabbat seziminiń tiykarında óz zayıbın tańlaydı, júregi súymegen, ishki dúnyasın tolıq túsinbegen adam menen ómirlikke joldas bolıwǵa táwekel etpeydi. Haqıyqıy muhabbattı xızmet ornı menen, aqshaǵa qızıqtırıwshılıq penen, lawazımlı abroyı menen iyelep alıw múmkin emes.

Dúnyaǵa belgili shayır A.S.Pushkin «Muhabbatqa jetpeydi namalardıń tóresi, Muhabbattıń óziǵoy namalardıń seresi» dep biykarǵa aytpaǵan. Sebebi shın muhabbat júrek hámiri, ol ózinshe bir sırlı dinke, lapıldap qızıp turǵan ot. Onıń uranı mártlik, ózin qurban etiw bolıp, al qorqaqlıq, taysalaqlawshılıq eki júzlilik onıń dushpanı sanaladı.

Geyde muhabbat haqqında gáp qılǵanda, «olar jaslarǵa tiyisli emespe», yamasa «ol haqqında kekselerdiń awız toltırıp aytıwınıń ne qájeti bar» deytuǵınlarda tabıladı. Onday adamlar ayanıshlı hám qáwipli. Ayanıshlısı-sol olar ómirinde muhabbattıń shiyrin lázzetin durıslap tatpaǵan, qáwiplisi sol adamdaǵı ilahiy hám muxaddes kúsh bolǵan muhabbattıń dóretiwshiliktiń, tatıwlıqtıń girewi ekenligin mensinbey oǵan tosqınlıq jasawında.

Ulıwma aytqanda adamzat tariyxı muhabbatlar quwatı. Hár bir áwlad hár bir insan, jasına qaramay muhabbatın ózine tán ómiriniń kórki hám jarasıǵı dep bilip, heshkimge usamaytuǵın óz jolın tabadı. Sebebi muhabbat ómiri jańartıwshı, bayıtıwshı, alǵa baǵdarlawshı ádiwli quwat sıyaqlı dálillenedi.

Adam balası esi kirgeli beri muhabbatnıń kóp sanlı sırın hám mıń sanlı qırın túsiniwge tırısqańı menen, elege deyin bir tárepleme, ápiwayı túsinikten ayıǵıp ketken joq. Birqansha oyshıllar muhabbat sezimin adamnıń basına kiyilgen noqta sıyaqlı, tábiyǵıy teńsizliktiń bir kórinisi dep bahalaydı. Mısalı belgili orıs jazıwshısı Í.Turgenov óziniń «Awıldaǵı bir ay» degen angimesinde mınaday deydi. «Muhabbatta teńlik joq. Tek xojası menen qulı bar. Sonlıqtan ol temir shıńjır menen arqanlaw degen sóz. Sál sabır etińiz. Siz oǵan ózińizde túsiniwińiz múmkin. Siziń mańlayıńızdan sıypaǵan jumsaq alaqań shımshıpta, hátteki et-júregińdi tilkim-tilkim etkizip jırtıpta úlgeredi. Solay etip hayal qawmınıń etegine oralıwdıń óz zardabı hám zaprańı boladı» dep tastıyıqlaydı. Bul danalardıń «hayal erkeklerdi baxıtlı etiwdiń bir jolın biledi. Al baxıtsiz etiwdiń mıń jolın biledi» degen pikirlerine tuwra keledi.

Kóplegen oyshıllardıń tujırımları boyınsha shıń muhabbat sezimleri kerisinshe teńsizlikti joyatuǵın kúshlerdiń biri bolıp sanaladı. Arzıw-árman menen jetken sezimlerden tek insanıyılıq muratlar urqań atadı. Ómir sol sezimler qushaǵında qızıǵı mol dáwrangá aylanadı.

Álbette adamnıń tirishiliginiń barlıq tarawlarında waqıttan tıs, zamannan bólek, jámiyetke baylanıssız heshnárse bolmaydı. Demek zamanına, waqtına ılayıq muhabbatında ózine tiyisli wazıypaları hám parızları boladı. Sebebi ol adamlardı qaysı dáwirde bolmasın, alıs armanlarǵa, baxıtlı maqsetlerge jeteleydi hám olardı ózgeshe túrlendiredi. Belgili filosof Jan Jak Russo «Muhabbat sezimlerine bólengen adamlardıń aqılı, tapqırılıǵı, ómirsheńlikleri, basqaǵa miyrimlik sezimleriniń oyanıwına kúsh jiger beredi» deydi. Shınında da adam muhabbatta isker, muhabbatta saqıy, muhabbatta miyrimli, muhabbatta batır,

muhabbatta kúshli, muhabbatta ájayıp, muhabbatta baxıtlı. Muhabbat sezimleri ğana adam boyındaĝı azamatlıq qásiyetti jetilistiriwshi kúsh hám adamdı baxıtlı qılıwdıń shárti bolıp esaplanadı.

Durıs, shin muhabbat naĝız baxıtlı bolıwdıń kepili. Lekin waqıt ótip, jil ozĝan sayın, geyde adamlardıń arasındaĝı súyispenshilikte tozıp, muhabbat degen qurı ayılĝan gáp sıyaqlı kórinipte qalıwı múmkin.

Olay bolsa shin muhabbattıń baĝın baylap onıń tolıq mazmunınıń ashılıwına jol bermeytuĝın ne náirse?

Bul sorawĝa juwap izlemegen adamzattıń danaları jekke-siyrek. Lekin nebir ulamalardıń ulamaları bul sorawdıń juwabın qashshan-aq ashıp taslaĝan. Degenmenen kúndelikli ómirimizde jamanlıĝı menen jaqsılıqqa kes - keslep kiyatırĝan ol illetti adamzat biledi. Ol ózlerimizge tanıs, basqanı jaqtırmaytuĝın ózimshillik. Barlıq dógeregin ottay qarpıp jalmaytuĝın, ózinede, ózgegede opasız-menmenlik. Bul haqqında oy juwırtqan belgili orıs pedagogi V.A.Suxomlinskiy: «Óz-ózone ashıq adamnıń qolınan haqıyqat muhabbat kelmeydi. Ózimshillik muhabbattı uwlaytuĝın sumlıq, kesirli kesel» degen juwmaqqa keledi.

Usı menmenliktiń saldarınan ot bası oyran boladı. Shańaraq ortasına túsedı. Watan satıladı, pútkil insanıy jaqsılıqlar muzday siresip qalıp, tasbawır túrde, ózeginde semip, xarıp qaladı. Demek, aq penen kara sıyaqlı muhabbat penen ózimshillik óz-ara sıyısı almaytuĝın qarama-qarsılıq ekenin bilip qoyıwımız júdá áhmiyetli boladı.

Olay bolsa hár bir adam, pútkil jámiyet óziniń jan dúnyasındaĝı ózimshil sezimlerdi aqıl tárbiyasına, júrek tárbiyasına sáykes tıp-tamırınan ózgartip barsa ğana baxıtın tabadı. Sol baxıtqa aparatuĝın jol hám jetkizetuĝın kúsh ruwxıy mádeniyattan tabıladı. Demek usınnan shıĝatuĝın talap húrmetli birinshi Prezidentimiz İ.A.Karimovtıń kórsetken úzliksiz tálim hám tárbiyanıń

orınlanıwına, adam tárbiyasınıń keshegi kúni elewsiz qalǵan ruwxıy dúnyasınıń, mánawiyatınıń jetilisiwine ayırıqsha kewil bóliw áhmiyetli. Bul jetilisiwdiń tiykarǵı gilti muhabbat. Muhabbat pútkil adamıyılıq sezimlerdiń Anası. Al menmenlik pútkil ómirdiń gúli bolǵan jaqsılıqtıń dushpanı.

Shańaraq pútkil adam balasınıń ósip, órken jayatuǵın tirishiliginiń uyası. Adam balasınıń kelbetide, qáwmetide, baxıtıda usı shanaraq astında ǵana barqararlıqqa erisedi. Adamnıń artta qaldıratuǵın esteligide, keleshegine jetkeretuǵın úmitide usı qatıqtay uyıǵan ot basında órshiydi. Shańaraq kóteriwdiń usınday áhmiyetin túsingen er jetken ullarımız, boy jetken qızlarımız, ózlerine ómirlik joldas izlep, talpınıp jasaydı. Sebebi adamnıń baxıtınıń tórtten úsh bólegi shańaraqtan tabıladı. Demek, ot bası-oshaq qasınıń baxıtın arzu qılmaytuǵın adam bolıwı múmkin emes.

Onda baxıt degen ne? Sirasi, baxıt adam boyına sırttan kelip kiretuǵın yamasa aspannan túsetuǵın nárese emes. Adam balasınıń baxıtı onıń ómirinde úzliksiz túrde qalıplesetuǵın minez-qılıqlarınıń biyikligi menen tikkeley baylanıslı. Sonıń ushın ata-baba «Kórkin alma, minezin al» dep durıs aytqan. Olay bolsa ot bası – oshaq qasınıń baxıtı tikkeley erli-zayıplılardıń óz qolında.

Sebebi jan uyadaǵı qatnasıqtıń tiykarınıń qanday dárejede bolıwı - erli-zayıplılardıń júrek mexri, kóz nurı menen ádiwli arman seziminen kóz jargan, baxıt daraǵına tárbiya beriwine baylanıslı. Sonlıqtan jas jubaylar óz muhabbatına sadıq, turmıs qıyınshılıqlarına shıdamlı bolıp, oǵan jańa ómir beriwi kerek.

Tózimlilik, shıdamlılıq ózin-ózi uslap biliw, opadarlıq, saǵınıw, sargayıw, shanaraqtıń tatıwlıǵınıń tiykarǵı ólshemleriniń biri.

Eger kimde kim ózindegi kemshilikti joyıw ushın oǵan bánt bolsa basqalardıń kemshiligin az kóredi. Ózińdi tutıw, máseleni salqın qanlıq penen sheshiw - ókpe - giynege ákelmey, kemshilikti joyıp, qobaljıwdı toqtatadı.

Shanaraqta mámle bolıp jasaw ushın eń dáslep adam ózin-ózi basqarıp biliwi kerek. Oyna ne kelse sonı aytıw, awzına ne kelse sonı qaytarmaw shanaraqtıń bekkemligin támiynlemeydi. Bir sózden qalıp úndemew ádeplilik bolıp esaplanadı. Erkektiń qáhárine hayal, hayaldıń ashıwına erkek shıdam beriwi kerek. Mine usınday jazılmaǵan qaǵıydalardı tikkeley orınlap barıw baxıttıń dáregi. Sebebi baxıttı izlegenıń menen taba almaysań, ol insanıylyq wazıypalarıńdı, minnetińdi orınlap barsań, saǵan baxıttıń ózi keledi.

Adamnıń tárbiyası menen qalıplesetuǵın ar-uyatı, hújdanı menen hadallıq ádetiniń arqasında erli-zayıplılardıń bir-birine degen sezimlerine hesh waqıtta kir juqpaydı. Olar biri-biriniń hadallıǵına iymanınday isenedi. Mine usı adamıylyqqa tiyisli qásiyetler menen olardıń azamatlıqqa jetken kelbeti qalıpleseıdi. Usınday hadallıqtı bayraq etken shanaraqta aldaw hám arbawda, shetke qaraw, zinakarlıqqa qumarlıqta bolmaytuǵınlıǵı belgili. Usınday tazalıqtan ǵana haqqanıy muhabbatlıq sezimlerdiń úlgesi - shın doslıqqa ulasıp, jaqsılıqqa tolı sıylasıqtı qalıplestiredi. Shańaraǵında usınday bereket birlikti dúzgen hayallar, tek ózine ǵana emes pútkil dógeregindegi adamlarǵada súykimli bolıp kórinedi. Bunday shańaraqtıń erkekleride dógeregine miyrimli, mazmunlı azamat retinde tásir etedi. Solay etip olar óz-ara shın hadal sıylasıqları menen awıl-aymaǵında belgili qádir-qımbattı iyeleydi.

2. Muhabbat jan azığı

Adamlardıń boyındaǵı jaqsı sezimleride, jaman sezimleride hárkimniń minez-qulqına baylanıslı. Hátteki adamlardıń táǵdiri súyegine pitken minezleri desede boladı. Sonıń ushında «Awırıw qalsada ádet qalmaydı» dep durıs aytadı. Demek bolajaq urpaqtıń jaqsı qalıplesken minez-qulıqları olardıń ózleriniń ǵana baxıtı emes pútkil bir xalıqtıń bereket – birliginiń ırısı.

Adam óziniń jaqsı mineziniń arqasında kewil kúyi joqarı, quwanışı kóp, úmiti mol bolıp, anaw-mınaw kesentlerge boy bermeydi. Biraz nákasliklerdi tusınan ótkerip jiberedi. Olardıń muhabbat sezimleride bay boladı. Biraq kóp jaǵdaylarda adamlardıń muhabbat sezimlerine tásir etetuǵın sırtqı kúshlerdiń salmaǵı júdá kóbirek boladı. Adam óziniń tárbiyası hám kúsh jigeri, ishki quwatı arqalı óz muhabbatı jolındaǵı tosqınlıqlardı jeńedi. Tek usılay muratqa jetken adamlar ǵana, waqıtlar ótsede urpaqlardıń esinen ketpeydi. Bular tillerde dástan boladı.

Muhabbat tragediyasıda ushırasadı. Ol ózgeshe sezim hám is retinde xalıqtıń esinde qaladı. Bunıń qırıda, sırıda kóp. Bunda muhabbat ushın jan beriw, yamasa majgun yaki awırıw bolıw ushırasıp turadı. Bunı adamzat ásirler boyı jırlap kiyatır. Bunıń tiykarǵı sebebi «úshinshi».

«Úshinshi artıq» degen gáptiń tereń mánisi bar. «Úshinshi» máselesiniń tragediyasın sheshiwdiń ilimpazlar úsh jolın kórsetedi.

Birinshiden bir-birine ashıq eki jastıń sezimleri óz-ara sáykeslesken gezde, úshinshi birew kiyligisiwi menende aytarlıqtay ózgerislerge ushıramaydı. Sebebi eki jastıń múltiksiz, súyispenshiligi, úshinshi birewge úmit qaldırmaydı. Biraq, bul úshinshi adamnıń qan jılaǵan júregi onı awır awhalǵa ushıratadı. Ol hátteki bul dúnyadan uaz keshiwge barıwıda itimal. Bunday jaǵdayda óz-ara baxıtın tapqan, ekinshi táreptiń oǵan degen múnásibeti qanday boladı. Bir qansha izertlewlerge qaraǵanda bul úsh túrli qatnaslarǵa bólinedi.

a) Janı ashırılıq penen túsiniwshilik hám doslıq qatnasta bolıw

b) Elespesiz qaldırıp, eslemewge tırısıw, hátteki ashıwlanıw

v) Birden jek kórip, dushpanlıqqa barıw.

Mine usı túrli sezimlerdiń qaysısı kúsheledi. Onı waqıt kórsetedi, Oǵan jámiyetlik jaǵdaylarda tásir etip onı biylep ketiwi múmkin.

Aytayıq, geyde muhabbat sezimi ashılmay, juwapsız qalǵan adamǵa, súyisip tabısqan jaslardıń biri ayanısh penen qarasa, ekinshisi suwıq tús penen salqın qatnas jasaydı. Hátte úshinshi adamǵa usınday qatnas, baxıtqa bólengen, ekewdiń arasında udayı túrtkilew tuwdıratuǵın waqıtlarıda az bolmaydı. Bunıń sebebi qızǵanısh sezimleri. Oǵan hárkimniń ózimshil minezleri tásirin tiygizedi. Solay etip muhabbat mashaqatına duwshar bolǵan «úshinshiniń» tragediyası óz-ara súyispenshilikke bólengen ekewdide sharpıwı itimal. Bunday jaǵdaydıń izi sozıla berse úshewinińde tragediyalıq jaǵdayǵa ushırawı menen pitiwi múmkin. Demek jaslardıń jan dúnyasın jandıǵan muhabbat sezimleri hárqıylı sociallıq jaǵdaylardıń tásirinen adamlardıń táǵdirine aylanadı.

Ekinshiden, muhabbat múshkiline aralasqan úshewdiń birewi, óz muhabbatınan ayrılıp qalǵannan keyin, awır awıtqıw jaǵdayǵa ushırap aqırǵı sheshimge kele almay, sarsan kesekke túsip, ne qıların bile almay qaladı. Úshinshiniń usınday awhalın sezgen ekewi endi ayanıshlı sezim menen hár qaysısı ózine tartıp, óz-ara qatnaslarda qospalı hám qıyan-keski jaǵdaylarǵa tap boladı. Bul bir erkektiń eki birdey hayalǵa ashıq bolıwı, yaki bir hayaldıń eki erkekti qıya almaytuǵınlıǵına uqsaydı hám qıyınshılıqlardı keltirip shıǵaradı. Usınday alaǵadalıqta, ırıl-tırıl jaǵdayda júrgende araǵa jámiyetlik ıńǵay, tosınnan bolatuǵın waqıyalar aralasıp olardıń arasındaǵı shubatılǵan túyindi sheshiwdi sırtqı jaǵdaylarda anıqlap beriwi bejiz emes. Onıń ústine eki adamnıń muhabbatına bólengen jannıń qalay bolǵanda da seziminińde tórindegi tańlawda, ekewiniń birewine artıǵıraq súyispenshiliktiń bolmawı múmkin emes. Geyde usınday sál-pál artıqmashlıqtıń ózi sociallıq jaǵdaydıń

ínǵayına qarap, eń tiykargı sheshiwshi kúshke aylanıp ketiwi múmkin. Usınıń saldarınan ómirde bul úshewi sırtqı jaǵdaydıń tásirinen biri-birin kórmestey bolıp ketse, geybir waqları bir-birin túsinisip ómir súre beriwde itimal.

Úshinshiden óz-ara qarım-qatnasında aralasıp júrgen eki adam kóp waqıtqa deyin ekewide bir kisige ashıq ekenlerin bilmewleri múmkin. Aqırında úshewiniń arasındaǵı jumbaqtıń sırı ashılıp, olardıń arasındaǵı mazasız kúnler baslanadı, tragediyalıq jaǵday tuwadı.

Qullası, biz bul arqalı muhabbat sezimleriniń qalıplesip rawajlanıwı menen sheshiliwine júdá kóp jaǵdaylardıń tásir etetuǵının kóremiz. Qanday jámiyette bolmasın adamlardıń bir-birine degen muhabbat sezimleri sociallıq qatnaslarda kórinetuǵın hám onı keleshek penen jalgastratuǵın ayırıqsha qásiyetke iye. Usıǵan baylanıslı muhabbat tragediyalarında bir-birine uqsamaytuǵın, kóp túrli bolıp keletuǵının ańǵarıw qıyın emes.

Bunday jaǵdayda tereń sezim menen júdá unatıp súygen adamnıń basındaǵı tragediyanıń awırlıǵın, hátteki óz-ara ashıq bolıp qıynalǵanlardıń tragediyası menende salıstırıwǵa bolmaydı.

Mısalı «Yusup-Zilixa» dástanında Zilixanıń dárti hám dahshatı úlgi alarlıq hádise:

«Dúnya maǵan háwes etip qarasın,

Maǵan házireti Yusuptıń xusnin ber» dep Berdaq shayır bahalaǵan, Yusup payǵamberdi Alla taala eń sulıw, kelbetli kılıp jaratqan. Ol gózzal Zilixa menen baylanısıp ashıqlıq dáwranın súrer aldında, Allanıń hámiri menen shet ellege qolǵa túsip, sol ellerde biraz irkilip qalǵan. Zilixa bolsa, ashıqlıq dártinen jılay-jılay eki kózden ayrıladı. Kúnlerdiń birinde Yusup payǵambarımızǵa Alla taaladan, Zilixanıń ahwalı tuwralı saza kelip, oǵan elge qaytıwǵa tuwra keledi. Júz atlı bolıp kiyatırıp Yusup, Zilixaǵa xabar jiberedi. Meni súygeni ras bolsa sırtqa shıǵıp úyiniń aldında otırsın, meniń joldaslarım onıń aldınan úzilip-úzilip

on atlı bolıp toparlasıp óte beredi. Olardıń qaysı toparında meniń bar ekenimdi bilse, men onıń ashıqlıǵına isenemen depti. Zilixa qayıl boladı. Onıń aldınan atlı nókerler onnan, onnan óte baslaydı. Bir neshshe topar ótsede, bulardıń arasında Yusup barma? dep soraǵanlarǵa Zilixa: Yusup bulardıń ishinde «joq» dep juwap beripti. Kelesi bir topar ótkende bunıń ishinde Yusup bar dep bildiripti.

Sonda Yusup qasına kelip meniń bul toparında bar ekenligimdi qalay bildiń degeninde, Zilixa «Seniń atıńnıń tuyaǵıńnıń dúbiri tap meniń júregime basılǵanday sezildi» depti hám «Meniń ishim ashıqlıqtıń dártinen otlı jalıńǵa tolı, saǵınishtan lawlap janıp ketejaqpan. Inanbasań qamshıńdı soz, men kórseteyin depti. Yusup qamshısın sozıptı. Oǵan qarap Zilixa úplegende kamshı otqa janıp ketipti dep bayanlanadı.

Demek, muhabbat adamnıń ishki kúshi hám quwatı retinde geyde erkinen ǵárezsiz tragediyaǵa alıp keliwi múmkin. Onıń bunday dárejege kelmewi ushın tárbiyalıq, sabırlıq, tózimlilik hám ádeplilik kerek boladı.

Muhabbatta «teń teńi menen» degen násiyat bar. Bunda «ózim bilemen» degen ór kókireklik jaraspaydı. Sonlıqtan danalar: «Aqıllı erge qulaq salıwdan góre, kelte pám er üstinen zulımlıq qılǵanı abzal» degen qatınlar jolda kózi ashıq hám jol biletuǵın adamnıń izinen júriwden kóre, ózi bir soqırdı jeteklep júriwdi abzal biletuǵın adamlardı esletedi» deydi. Álbette bunday qatnastıń sońı tragediyaǵa alıp keliwi itimal.

Erli-zayıplar turmısındaǵı hádden zıyat guman hám úzliksiz tekseriwlerde tragediyalıq nátiyjege alıp keliwi sózsiz. Bul bir-birewge isenbeslikti payda etip, hadal kewilge daq túsiredi. Bunıń mısalların tariyx biledi. Ótkende Romeo Julettadan burn, mif túrinde greklerde Kefal hám Anpridanıń muhabbatı usınday jaǵdaydan tragediyaǵa alıp kelgen. Bul eki ashıq birin biri júdá súygen hám hesh waqıtta ózgermeytuǵınına ant ishken. Bulardıń ekewide belgili urıwdan shıqqan, shıraylı, mádeniyatlı insanlar bolǵan. Olar ańshılıq etiwdi jaqsı

kórgen hám elinde belgili mergenler ataǵına iye bolǵan. Bir kúni perilerdiń basshısı Kefalǵa ashıq bolıp, onı óziniń qasına aldırǵan hám kewil qoyıwdı talap etken. Jigit oǵan kónbegen, kelinsheginiń ózine berilgenligin sebep etken. Sonda perilerdiń basshısı oǵan, seniń kelinshegińdide azǵırza boladı. Inanbasań kóreyik, dep jigittiń túr-tusin ózgertip basqa ájayıp kelbetli hám bay, batır jigit qıyapasına aparıp, oǵan sen usı túrińde hayalıńa barıp, jalınıp-jalpayıp, heshnárseni ayamay qolın sora, ol kónbese maǵan kel dep jollaptı. Jigit úyine kelip, ózin bildirmey kelinshektiń jamalına ashıq ekenligin zinharlap, onnan heshnársese ayamaytugının aytıp, aylandırıwǵa kóp háreket etipti. Kelinshek bolsa máyli bir saparǵa dep ırzashılıq bergennen keyin, jigit óziniń haqıyqat kim ekenin bildirgende, hayal uyalǵanınan jigittiń betine qaray almay, ekinshi bir elge shıǵınısıp ketipti.

Ol elde sulıw qız, ozǵan mergen bolıp kózge túskende oǵan eldiń patshası sóz salıptı. Patshanıń karamatlı oq jayı menen karamatlı iytime qızıǵıp, qız qayıp bolıptı. Keyin oq jaydı hám iytti iyelep, óz eline kelip óziniń mergenshilik talabın islep júre beripti. Onıń karamatlı sarı jayı hám iyti heshbir ańdı jibermeytuǵınlıǵınıń nátiyjesinde ol barlıq jarıslarda jeńe beripti. Bul mergennen xabar tapqan Kefal, onıń menen jarısıp onnan jeńilip qalıptı. Kefal endi onıń izinen qalмай, sarı jayıńdı hám iytińdi nege tursada maǵan ber dep jalınıp qoymaptı. Aqırında Kefalǵa meniń jismanıy jaqtan talabımdı orınlasań, astıma tússeń, meyli soraganıńdı beremen, degende, jigit oǵan qayıp bolıptı. Sonda kelinshek oǵan óziniń kim ekenin bildirgende Kefal shalqasınan túsip albırıp qalıptı. Kelinshek «mine mende seniń qılǵanıńdı qıldım», dep jarasıp, lázzetli turmıs keshirip atırǵanda, endi kelinshekti periler azǵırıp, Kefal ańshılıqta óziniń súygen perisi menen ushırasadı dep úgitley beripti. Kelinshek bunı tekseriwdi oylap toǵayǵa barıp kúyewin ańlıptı. Kefal ıssılıqqa shıdamay,

Samal! Samal! aynalayın kelegoy, ıssıladıım! dep ses shıgarǵanda, keletuǵın kim ekenin kóreyin dep, kelinshek puta arasınan sál kóterilgende, Kefal onı qandayda bir ań! eken dep oylap, sarı jaydı oǵan qaray tartıp jiberipti. Oq kelinsheginiń ókpesinen ótipti. Kefal kelip kelinshegin qushaqlap jılaǵanda, kelinshegi «Janım sol samalıńdı úyge aparıp meniń tósegimdi bastırma» dep jan tapsırıptı. Kefal bul qayǵıǵa shıdamay, bálent jar tastıń basına shıǵıp ózin tómenge taslap dúnyadan ótipti. Mine gumanniń hám teksere beriwdiń aqıbeti usınday tragediyaǵa alıp kelipti. Bul mısál arqalı biz «Guman iymannan ayıradı» degen xalqımızdıń naqılınıń turmıslıq áhmiyette ekenligin, orınsız teksere beriwdiń, gumanlanıwdıń zıyanı usınday daxshatlı bolatuǵınlıǵın kóremiz.

Biziń kúnlerimizdede, orınsız teksere beriwdiń aqıbetiniń tragediyaǵa alıp kelgenliginiń usınday jaǵdaydan shıqqanlıǵına esitkenim bar. Erterekte qalamızda belgili vrach jigiti, biziń pedinstituttıń úshinshi kursında oqıp atırǵan ádepli, ikramlı, kelbetli, aldaǵı qızǵa úylengen. Kelinshek hamledar gezinde kúyewiniń teksere beretuǵınan xabarsız, studentler jataqxanasındaǵı birge okıytuǵın qızlardıń jayına barıp geyde uyıqlap turadı eken. Kúyew bala institutqa kelip tekserip qarasa, kelinshegiń bir-eki ret joq ekenligin kórip, úyde shawqım shıǵarıp, akırı ajırasıwǵa deyin barǵanlıǵı gáp bolǵan edi.

3. Muhabbat filosofiyası

Muhabbet doslıqtıń, tatıwlıqtıń, húrmettiń eń bálent shıńı. Ertegedi xindlerdiń traktatınıń birewinde mınaday delingen: «Adamnıń bir-birine háwesin keltiretuǵın úsh dárek bar: Onıń janınıń sulıwlıǵı, yaǵnıy haq kewilliligi, onıń aqıl parasatı, onıń sın-sınbatı. Jannıń sulıwlıǵı oǵan degen doslıqtı, aqıl parasatı oǵan degen húrmetti, sın-sınbatı oǵan» degen ishqını payda etedi.

Mine, usı muhabbat adam ómiriniń ullı jarasıǵı. Adamdı gúllendiriwshi. Muhabbat penen adamnıń barlıq turmısı baylanıslı. Muhabbat adamnıń ishki dúnyasındaǵı ilahiyda ruwxıy sezimlerininen biná bolǵan jan halatı. Sebebi, adam birewdi súygegenliginen yaki birewdiń súyetuǵınlıǵın sezgenlikten yamasa birew súyip-qalar-aw, dep úmitlengenlikten júzege keledi, umtıwshılıq penen jasaydı. Onısız hámme nárse óli hám kewilsiz boladı. Sonlıqtan danıshpan Abay «Muhabbatsız dúnya bos» degen. Sonday-aq muhabbat ekinshi adam ushın jasaw. Ekinshi adamnıń quwanışına da, qayǵısınada ortaq bolıw. Jekke óziniń iske asıra almaytuǵın, maqsetke jetiwdegi qıyınshılıqlar menen gúreste awır júkti birge qollasıw bolıp esaplanadı.

Sonlıqtan belgili orıs jazıwshısı L.N.Tolstoy: «Súyiw degen óz súygeniniń ómiri menen jasaw» degen sóz. Haqıyqıy qushtar bir-biri ushın qurban bolıwǵa tayın dárejege barǵan, muhabbat bólip bolmaytuǵın bir tutas birlikli erli-zayıplıardı quraydı»-degen edi.

«Eger-sen egoist bolsań, onda sen shańaraq qurmay-aq qoysańda boladı,- baxıtlı muhabbattıń mánisi sonda, ol ózinen bere almaydı. Ol tek aladı. Solay etip, ol muhabbattıń barlıq gózzallıǵın záhárleydi» deydi danalar

«Adam haywan da emes, perishtede emes. Onıń súyispenshiligi haywanlarsha, yamasa platonshada da adamlarsha bolıwı kerek» degen edi Belinskiy. Demek, adamdaǵı muhabbat-jınısıy ishqi menen baylanıslı bolǵan sociallıq qubılıs. Biraq muhabbattı tek jınısıy jaqtan qanaatlanıwshılıq, dep

qarawǵa bolmaydı. Ol sezim kóp quwanış ákeliwshi sezim, ol ideyalıq jaqtan jaqınlıq, bir maqsetke umtılıwshılıq penen, ulıwma iske birge kúsh salıw menen gózzal. Demek, haqıyqıy muhabbat doslıqtan shıǵadı. Eger ıshqı doslıq penen bekkemlenbese, onda kewil bostanında kóz jarǵan muhabbat urkan atpaydı hám onıń ústine oǵan aqıl parasat, húrmet qosılmasa, ol tezden ǵayıp boladı. Demek, shın doslıqsız adam bir birewdiń jaqsı hám jaman táreplerin bilmey turıp, turaqlı hám tereń muhabbatqa iye bolıwı, yaǵnıy bekkem saw, baxıtlı shańaraq bolıwı múmkin emes. «Qız uaqtında bári jaqsı, jaman qatın qaydan shıǵadı» deydi xalqımız.

Muhabbat tań qalarlıq ájayıplardı dóretdi. Adamzattıń tariyxın mádeniyattıń hám muhabbattıń tariyxı dewge boladı. Birinshi xudojniktiń qálemin jondırǵan, birinshi shayırdıń kewline yosh berip, qosıq jazdırǵan usı muhabbat. Tariyxta ájayıp shıǵarmalardıń avtorları ózleriniń eń kúshli dóretpelerin muhabbat seziminiń tásirinde jazǵan. Ájayıp kompozitor Glinkanıń «Ruslan hám Lyudmila» operası, Ekaterina Kernge muhabbatınan dóregen. Ruje de Mil` degen jas kapitan bir gózzalǵa jolıǵıp oǵan ashıq bolǵanlıǵı sonsha, 1792-jıl 25-aprel`den 26-aprel`ge qaraǵan túnde úlken ruwxlanıwshılıq penen Reyn armiyası ushın marsh qosıǵınıń sózin hám muzıkasın jazǵan, ol elege deyin jasap kiyatırǵan «marsel`eza» edi.

Belgili ilimpaz Sechenov-óziniń «Bas miyiniń refleksi» degen danalıq shıǵarmasın qalınlıǵı-Mariya Aleksandrovnaga muhabbatınıń kúsheygen uaqtında jazǵan. Belgili Gete óziniń 74 jasında on toǵızǵa shıqqan Ul`rikaǵa ashıq bolıp, «Marienbadlıq elegiya» tsiklindegi ájayıp qosıqların dóretken.

Álbette, hámme adam bunday ájayıp nárselerdi dórete almawı múmkin. Biraq adam muhabbatta baxıtlı, ǵayratlı hám qudiretli. Mısalı, qustıń ushıw ushın jaratılǵanı sıyaqlı, adam baxıt ushın jaratılǵan. Demek, baxıt, muhabbat insanniń jaratılıstaǵı tábiyiy uazıypası, eger olay bolmasa adamnıń da, dúnyanıń

da sıyqı-sıyaǵı qalmas edi. Sebebi, muhabbat hámme adamgershiliktiń, pákliktiń hám ǵamxorlıqtıń, ájayıptı qásterlewshiliktiń, haq kewilliliktiń, jıllı júzliliktiń iyesi. Sonlıqtın da onı ómirdiń mángi joldası dep aytıwǵa da boladı.

Demek, adamdaǵı haqıyqat adamgershilikti joqarı bahalaǵan insan hesh bir nársenge berilmey, tek muhabbat seziminiń tiykarında óz zayıbın tańlaydı júregi súymegen, ishki dúnyasın tolıq túsinbegen adam menen ómirlikke joldas bolıwǵa táwekel etpeydi. Haqıyqıy muhabbattı xızmet ornı menen, aqshaǵa qızıqtırırshılıq penen, lawazımlı abroyı menen iyelep alıw múmkin emes.

Uluma aytqanda adamzat tariyxı muhabbat tariyxı. Hár bir áwlad muhabbatın ózine tán ómiriniń kórki etip, heshkimge usamaytuǵın óz jolın tawıp aladı. Sebebi muhabbat ómirdi jańartıwshı, bayıtıwshı, alǵa baǵdarlawshı ádiwli qádiriyat sıqlı dálillenedi.

Erli zayıplılardıń birge turǵan birinshi ayları bul úlken sınaq. «Jańa túsken kelinshekter-sınaqtan ótip atırman» degen gáp usınnan shıqqan. Bul uaqıtta olardıń bir-birine hám basqa jaqın juwıqlarına qatnasınıń dárejesi anıqlanıp, ol shańaraq ómiriniń qálibin quraydı. Jaslardıń minezleri shınlanadı, tatıwlıqtıń tiykarı dúziledi, erli zayıplılardıń bir-birine hám aǵayın tuwǵanlarǵa qaray sóylewiniń usılı, ádeti qáliplesip shıǵıladı, miynetler bólistiriledi, úydiń materiallıq baylıǵınıń tiykarı qurıladı. Ekewi birin-biri tereńrek biledi bir-birine kónligedi, shańaraqlı ómirdiń álipbesin úyrenip, eki «men» «biz» degen quramdı dúzip, jańa uazıypanı atqarıwǵa kirisedi. Ol birinshi ret er, «bay» boladı. Ol birinshi hayal-qatın atanadı. («erdiń atın qatın shıǵaradı»). Bul jaǵdayda olardıń aldında kóp túrli jańalıqlar ashıladı. Qalınlıq hám kúyew bolıp júrgende bári ańsat edi. Endi shańaraq olardıń aldına kóp sanlı jańa minnetlemelerdi qoyadı. Ol tek kúndelikli ruwzıgershilik penen ǵana baylanıslı emes, al onıń menen qatar ózińdi birinshi reet belgili bir dárejede sheklew menende ǵárezli. Burın tez-tez qurdasınıń úyine barıp, uaqıt penen esaplaspay sóylesip otırıp qaytıwıń

múmkin edi. Yamasa joraları menen qıdırıp júre beriwge bolar edi. Endi ózinniń qılatuǵın isindi, sheshimińdi ózińniń «yarımın», yaǵnıy «yarın» menen kelisiwińe tuwra keledi.-Burın ushrasarda tayarlanıp kewildi kóterip kiyinip, juwınıp barar ediń. Endi hámme uaqıt birge bolǵannan keyin, olpı-solpı bolıpta júre bereseń.

Bul dáwirde jas sem`ya qobaljawdan konflikttiń silkiniwdiń joqarı shegarasında jasaydı.

Bunnan baxıtlılıq penen shıǵıwdıń jolı ol adamdaǵı burınǵı sen bilmegen belgilerge keshirimlilik penen qaraw, keshirimli bolıw ózińe de sın kóz-qarasta qarap qoyıw.

Eger kimde-kim ózine kemshiliklerdiń joyıltıw ushın bánt bolsa basqalardıń kemshiligin az kóredi. Ózindi tutıw, máseleni salqın qanlıq penen sheshiw, ókpege giynege ákelmew, konfliktti joyıp, qobaljawdı toqtatadı.

Shańaraqta jaqsı, mámile jasaw ushın eń dáslep adam ózin ózi basqarıwı kerek. Ashıwı kelgende ashıwdı basıw múmkinshiligine iye bolıwı durıs. Bir sózden qalıp úndemew ádeplilik bolıp esaplanadı. Erkektiń qáhárine hayal, hayaldıń ashıwına erkek, shıdam beriwi kerek.

Muhabbat sezimi qısınıspanı da tuwdıradı. Adamnıń hámme nárseden sharshaytuǵını sıyaqlı muhabbattıń da sharshawı itimal. Súygen yarın bolǵan menen, onıń kewlin barqulla esapqa alıwǵa úzliksiz umtılıw, onıń kemshiligin bárqulla sezbewge tırısıw, geyde zeriktirip te jiberiwi múmkin. Sebebi baxıtlılıq janǵa hámme waqıtqa berilgen awhal emes. Ol baxıt qolda turǵanda tolıq bahalanbay qalıwı da múmkin. «Altınnıń qolda barda qádiri joq» dep ókiniwshiliktiń de usınday tiykarı bar. Ómir tolıw- qaytıw, kóteriliw-baslıwı sıyaqlı tolqınlar terbelisine megzeydi. Adamnıń ishki sezimlerinde de sonday terbelisler boladı.

Eki jastaǵı turmısqa degen múmkinshiliklerdiń teńdeyligi, mápleriniń birligi, ideyalarınıń sáykesligi, óz-ara húrmet, hayal menen erdiń doslıq qatnasıqları hám óz-ara túsiniwiniń tiykarı. Lekin shın bul muhabbat ushın ele

bul jetkiliksiz. Súyikli adam tek jaqın hám túsinikli emes, al ol hámme uaqıt ol hesh kimgе salıstırıp bolmaytuǵın ózgeshe hám uqsamaslıqqa iye boladı. Shaması shańaraqtaǵı ókpe-giynerdiń sebebi birewiniń isine ekinshisiniń aralasıwınan, kim shańaraqqa basshı bolıwı kerek, degendey másele boyınsha ishtey gúreslerdiń nátiyjesinen bolsa kerek.

Haqıyqatında erli-zayıplardıń shańaraq basshılıǵınıń qalıplesiwi qádimiý másele. Erli zayıplılardıń birewi shańaraqqa turmıs stilin engiziwde baslawshı bolıp shıǵadı. Bul basshılıq urıs-jánjelsiz tábiyǵıy jol menen qalıplesip er menen hayaldıń birligin bekkemlewge járdem berse, sol uaqıtta tatıwlıqqa hesh nárese kesent etpeydi.

Házirgi zaman shańaraqqa erkektiń dástúrli basshılıq etiwiniń ornına geypara erli-zayıplılardıń shańaraq ruzıgershiligin uqıplılıq penen basqarıwǵa qaratılǵan qos hákimliliǵı payda boldı. Bul máselede: «Ózi juwas, aytqannan shıqpaytuǵın, ata-anasınan dárhal bólinetuǵın jigit bolsa, birden kúyewge shıǵıp alar edim» deydi geypara qızlar

Al haqıyqatında basqalarda hár kim óziniń uqıplılıǵınıń az ekenligin sezgen tarawında ekinshige jol beriwi kerek. Shaması jaslardıń da jasaw sharayatın dúziwde árman etetuǵın usılı usı bolıwı kerek.

Tábiyat sonday etip jaratqan hayal hám erler qubılı sı hár túrli etip túsiniw arqalı birin-biri tolıqtıradı. Erdiń sheshiwshi háreketi táwekelge beyimliliǵı, hayaldıń ıqtıyat bolıw qásiyetleri menen erkektiń qatańlıǵı, hayaldıń úy isine joqarı talǵamı, uqıplılıǵı... Bul ózgeshelikler tek tábiyiy ǵana emes tariyx penen, tábiyat penen, dástúr menen, úrp-ádetler menen bekkemlengen. Eger erkeq shańaraqtan tıs jumıslarǵa juwap berse, támiynlewshi qorǵawshı rolin atqarsa, hayal shańaraqtıń ishki islerin tındırıwı óziniń jumsaqlılıǵı, dıqqatlılıǵı, bawırmanlıǵı azadalılıǵı menen onıń orının tolıqtaradı.

Muhabbat kúshli hám bekkem bolıwı ushın er óziniń yarınıń názikligin sezip, oǵan jaǵınıwǵa tırısıwı: uqıbın bilip, onı erkeletiwge háwesliginiń, húrmetlep, inanǵıshlıǵın, nasharlıǵın sıylaw hám qollap quwatlawı kerek. Al hayal ómirinde eriniń ruwxlandırıwshısı bolsa, ondaǵı óziniń kúshine isenimin bekkemlese, onıń ustamlılıǵın, ǵayratın hám kúshin joqarı bahalasa ol úlken abroy dáwlet.

Hayaldıń gózzallıǵı jarqın júzligi haq kewilligi ózin qurban etiwge tayınlılıǵı, sezimleriniń názikligi, hár bir erdiń júrek tarı. Sonday-aq erkektiń isenimliliǵı, ruwxıy bálentligi, ǵayratlılıǵı, shıdamlıǵı hám erligi aldın ala ǵamlanıwshılıǵı, issheńligi, kúsh-quwatı hár bir kelinshektiń ármanı. Sonlıqtan «bir hápteligin oylamaǵan qatınnan saqla bir aylıǵın oylamaǵan erkekten saqla» dep ayıladı. Bir sóz benen aytqanda hár kimniń ornı basqa, hayal erkeq sıyaqlı al erkeq hayal sıyaqlı bolmaǵanı durıs.

Erdiń jumısı-hayaldaǵı oǵan tán nasharlıq qásiyetin qollap-quwatlaw, yaǵnıy onıń hámme uaqt unamlı bolıwǵa háwesin, názik hám erke qılwasına, sezimtalıq uqıplılıǵına dıqqatlı bolıw.

Hayaldıń isi` erdiń erligi, ózine-óziniń isenimligin, hálisizge járdem beriwdegi rıtsarlıq qásiyetin, shańaraqtıń, jámiyettiń aldındaǵı parızın seziwlerin durıs bahalay biliw.

Hayal jumısında ǵárezsiz, jigerli, abroylı bolıwına qaramastan úyinde járdem kútedi, isin quwatlawdı kúseydi. Demek onı túsinietuǵın kúshli dos, qayırqom juwbatıwshı kerek. Ulıwma erkekten hayal ózin qorgawdı kútedi. Bunday úmittiń buzılıwı nekege qanaatlanbawshılıqqa alıp kelip, erli-zayıplılar arasındaǵı qatnastı keskinlestiredi.

Sonday-aq erkeqlerdiń de óziniń hayalınan kútkeni boladı: Ol hayaldıń hámme uaqt nasharlıq náziklikke kóriniwi, elbirep turıwı, ózine tartımlılıǵı.

Keskin issheń, óziniń gárezsizligin ayırıqsha kórsetiwshi hayal aldında erkek ápiwayı túrde albırap qaladı. Onıń aǵımına erip ketedi, yamasa onıń menen birden qarsılasıp qaladı.

Hayallar sol nárseni esapqa alıwı kerek: maqtanıwdıń, ataq-qumarshılıqtıń belgili bir bólegi erlerdiń sanasında hám tábiyatında bekkemlenedi. Sol erlerdiń dóretiwshilik múmkinshiligin baǵdarlawshı, oǵan járdem beretuǵın hayaldan artıq dos, qostar joq. Múmkin hámme hayal ruhlandırıwshı bola almas. Múmkin bunıń hámme uaqıt zárúrligide joq shıǵar, lekin erlerdiń óziniń ózine bahası joqarı sanaladı, oǵan itibarsız qaraw onıń ústinen kúliw, kemsitiw jaǵdayları onıń esinde uzaq saqlanadı. Erdiń jekke insanıylıǵın oylaǵan eń súkimli hayal bunday etse, kóp nárseni joytıp alıwı múmkin.

Álbette abroyǵa miynet penen erisiw kerek. Lekin kúyewiniń umtılıwına hayalınıń járdem beriwı oǵan hámme uaqıt «sen ele jetispegenseń» dep miyin jewden góre mın mártebe artıq.

Sotsiologlar úyinde basshılıq etiwden ayrılgan erler ózin tolıq bahalı adam emes degen pikir menen aqırında alkagollikler toparın kóbeytetuǵınlıǵın dálilleydi. Turmis tájriybelerine qaraǵanda hayallardıń gózzal minez qulqı olardıń kúyew de ótip, shańaraqtı abat etedi eken, kerisinshe, «abıyǵa-babıy» túsip, «sen qılǵanǵa men qıldım, sennen artıq ne qıldım» usılında qatnas jasaǵan hayallardıń erleri de ózi taqlette bolıp qalıplesedi.

«Belgili arab shayırı óz hayalına bılay depti: Meniń ashıwım kelgen waqıtta keshire bil, ózińdi tıy, ústem bolaman dep oylama, óziń bileseń men seni mudamı unataman. Eger óshegisip ashıwımdı keltirseń saǵan degen muhabbatımdı sóndireseń: muhabbat penen gázep bir kewilge sıymaydı. Gázep orın iyelegen jerde muhabbat turmaydı».

Usınday sıylasıq biziń oyımızsha shańaraqtan bekkem bolıwınıń tiykarǵı girewi bolıp, onı uslaw, úyleniw dástúrińiń joqarı gózzallıǵın, adamgershilik

bahalılıǵın arttıra beredi hám kelinshekler qız waqtındaǵı sıyaqlı jaqsı, tartımlı bolıp, súygen kewillerdi qabartpaydı, ádepliliktiń ájayıp kórinisi boladı.

Bir rauiyat bar: İlajsızdan ajrasıwǵa májbúr bolǵan kisiden qatınınıń ayıbın soraǵanda «birewdiń ayıbın sorap ne qılasań», eger men, onıń menen qaytadan duz násip tartıp jarasıp ketsem, óz hayalımınǵı ayıbın basqalarǵa pash qılǵan bolaman. Eger olay bolmaǵanda da duz-dám tatisıp birge bolǵan kúnlerimiz bar. Sonlıqtan ol hám bul hám ádeplilik emes» deпти.

Qız bolıp tuwılǵannan keyin adam, óziniń gózzallığı, sezgirliginiń tereńligi, mulayım ájayıplılıǵı, keshirimlilik qásiyeti, náziklik sapası, opalılıǵı hám sadıqlığı menen erkeklerden ayrılıp turtaǵınlığı ushın táǵdirge raxmetler aytıwı kerek. Jazılmaǵan nızam boyınsha erkekler birdeyine oǵan jol beretuǵınlığına, járdemletuǵınlığına, qorǵaytuǵınlığına bahalaytuǵınlığına, sıylaytuǵınlığına quwanıwı hám shadlanıwı, kewli tolıwı zárúr. Sonlıqtan hayal tek ǵana sulıw bolıp qalmastan óz xalqınıń ruwxıy baylıǵın boyına sińdirgen dástúrlerdі, úrp-ádetlerdi, ózlikti, tariyxtı iyelep, abroylıraq bolıwǵa umtılwı tiyis. Hayaldıń háreketlerinde qılıq-qılwalarında quwanıw, ǵamlanıw, kúliw, kúyiniw, jaqın juwıqları, óz tanıs adamları menen sóylesiw usılında, hátteki ashıwlanıw jaǵdayında da, hayaldıń milliy mádeniyatı hám názikligi, álpayımlılıǵı birinshi orında turıwı aqılǵa muwapıq boladı. Hayal ózin súyetuǵın yarınıń onı ózine tartıwı, húrmetin uslap turıw ushın, úzliksiz izeleniwde hám hárekette júredi. «Erkektiń muhabbatı onıń asqazanı arqalı ótedi» degen ujıbatlı sózdi de umıtpawǵa tuwra keledi. Demek haqıyqat hayal bolıw dárejesine jetiw shın mánisinde qıyın. Biraq basqa ilaj joq. Onıń hár bir sózi sınnan ótip, hár bir isi kórinip turadı. Bul sınaqlardan tabıslı ótiw kewil ónerin iyelew arqalı boladı. Demek hayal ózindegi ǵamxorlıq, sadıqlıq, dıqqatlılıq hám mehribanlıq qásiyetleriniń biyiklikke kóterilip bahalanwın mártebe dep esaplawı tiyis. Sonıń menen qatar erkek úydiń qojası bolsa, hayal úy biykesi, eri shańaraqtıń basshısı

bolsa, hayal isti alıp barıwshısı, eger shańaraq keme bolsa, eri eskekshi, hayalı baǵdarlawshı bolıp birlesip turmıs qurǵanda, kemeniń awdarılmawı ushın hayaldıń kórgenliligi, shaqqanlıǵı hám bilimliligi úlken áhmiyetke iye boladı. Ásirese, onıń tárbiyalılıǵı ulıwma xalıqtı tárbiyalawda úlken orındı iyeleydi. Sonlıqtan «qızlardı tárbiyalaǵan xalıq milletti tárbiyalaydı, jigitlerdi tárbiyalaǵan xalıq jawıngerdi tárbiyalaydı» dep durıs ayılǵan.

«Hayalları tárbiyalı bolǵan xalıq-tárbiyalı, hayalları tárbiyasız bolǵan xalıq-tárbiyasız: hayalları tırısqaq, is bilermen, erki qatal bolǵan xalıq-bay, hayalları jalqaw hám ısırapshıl bolǵan xalıq-pakır bolıp qaladı» degen danalar.

Hayal adam balasında bolǵan minez-qılıqlardı gózzallastırwı menen, qattı kewillerdi jumsartadı, adamlardı hayuanıyılıq qılualarınan ayırıp, olardı insan qatarına qosadı, Ol eriniń shadlıǵın da, ǵam-qayǵısın da hár bir jaqsı–jańa kúnlerinde de súyenish bolıp janına ráhát baǵıshlaytuǵın sırlası esaplanadı. Ol eriniń mal dúnyasın saqlaydı, erine keletuǵın bálelerdi qaytaradı. Naǵız aqıllı hayal shańaraq awhalın jaqsılawda tınım tappaydı, hár isti ornı menen isleydi. Ol eriniń ata-anası menen tuwǵan-tuwısqanlarına qatar-qurbılarına húrmet-izzet kórsetedi. Eriniń dushpanları menen ashshılaspaydı, dostınıń iytin de jaqsı kóredi.

Ulıwma bul máselege islam hám onıń ámeliyatlarıdı ekilenip qaraydı. Olardıń bir qızıǵı, musılman erkegi jubaylıq jaqınlıq máselesinde barlıq hayallarına birdey bola bermeydi, dep tastıyıqlaydı hám buǵan Payǵambarımızdan óz hayallarına ádil hám teń bolıw haqqında mınaday pikirin keltiredi. «O, Alla, Men, maǵan tiyisli dúnyanı ǵana, teń bóle alaman. Al saǵan ǵana tán nárseni teń bóle almasam meni ayıpqa buyırmaǵaysañ». Musılman dástúri bul pikirdiń ekinshi yarımın, kúyewi óz muhabbatı menen, júregın hayallarınıń bárine birdey teń bólip beriwi múmkin emes degen dep túsindiredi. Qurangá usıǵan uqsas mınaday pikir bar. «Senler qansha tırısqańız benen

hayallarınızdıń bárine birdey ádalatlı bola almaysız». Sonlıqtan hayallarǵa birdey waqıt bóliw, bárine birdey teń bolıw degenimiz-olardı bárine birdey ıssı, intizarlıq kórsetiw degen sóz emes. Júrek sezimin hesh kim menen, tamaq sıyaqlı tórt hayalǵa birdey bolıp beriw múmkin emes. Bir sóz benen tastıyıqlansa bul máselede hayallarǵa muhabbattan basqanıń bárin teńdey bóliw kerek dep túsindiriledi.

Muhabbat qúdiretli kúsh, onıń tartım kúshi pátli hám quwanışlı. Ol bir tamannan adamǵa lázzet baǵıshlawı menen jaǵımlı, ekinshi tamannan óziniń sırlılıǵı menen qorqınıshlı.

Bul máselede belgili danışpan shayır İ.Yusupov óz poeziyasında muhabbat, súyispenshilik, sezim temasın óziniń púkil shıǵarmashılıǵına arqaw etken, úzbey, toqtamay jırlaǵan, ómirinshe sulıwlıqqa, ádeplikke ashıq bolǵan. Ol ómirden tazalıq, módirlikti izlegen. Súyisken kewillerdiń mángilik sol qálpinde qalıwın ańsaǵan. Jurttı soǵan tárbiyalaǵan.

Ol Watandı, adamdı súyiw hám oǵan muhabbatı menen bir qatarda ıshqı, erli-zayıplar muhabbatına úlken kewil bóledi. Onıń kóz qaralarında shın muhabbat bul júrek hámiri. Onıń qararı keskin, lawlaǵan jalın. Shayırda muhabbatı qásterleu súygen yarǵa hadal bolıw, onı girshiksiz taza halda uslaw, sol jolda nege bolsa da, bas tigiushilik shayırdıń alǵa tutar nishanası. Sonlıqtan ol muhabbatıń kúshin:

Bir ájayıp ot bar jerdiń júzinde,
Qupıya kúsh bar desedi ózinde,
Ishqı muwabbat der ol ottıń atın,

Sende sınap kórgenseńdi quwatın dep onıń lázzetine qushtar bolsań, onıń ómir baǵıshlaytuǵın baǵlarında sayranlap, tándi háwijlendirip kewil di nurlandırasań, dep ulıǵlaydı.

II-bap. Muhabbat hám neke

1. Úyleniw ańsat úy bolw qıyın

Muhabbat kewil menen baylanıslı. Muhabbat kewildiń birligine ákeledi. Muhabbat arqalı bir birewge kewil qosadı, kewlin beredi. Sonıń ushın «kewlimdi qosqan qostarım» deydiler, Muhabbattıń ótkirliǵı kewildiń birligine alıp kelgen jaǵdayda, ol kózge túsedı, kózden anıqlanadı. Sonıń ushın danıshpan Júsip Balasuǵaniy bılay deydi:

Kewil kimdi súyse ol kózde turar,
Qansha jasarınsada pinham arzular
Júrekte ne maqset arzu bar bolsa
Kóz kúlimlep shiyrin tillerge shıǵar
Shın ashıq adamnıń júzi belgili
Sóylegende pinham sózi belgili
Ras ótirigin bilgin kelse eger
Saǵan tikke baqqan kózi belgili
Demek mehr, muhabbat kewilde, kewildiń gilti kózde.

«Qalǵan kewil shıqqan jan» degen xalqımız. «Bir dostıńnan kewlin qalsa, ǵalet jazǵan xatqa megzer» deydi Ájiniyaz babamız.

Bir jaman sóz benen jaralaw múmkin» dep insannıń eń áziz jeri kewili ekenligin kórsetedi. Demek muhabbat kewil tárbiyası, júrek háwiri, ózimshil sezimlerdiń qırǵıy. Haq kewil, shın marapat, shıraylı qatnaslar, bir qaraǵannan túsiniw, aynımaytuǵın húrmet, hadallıq hám páklik muhabbat sezimlerin bayıtadı hám rawajlandıradı.

Ulıwma erli-zayıplılardıń bir-birinen kewilleri qalmaw ushın neler kerek?

Birinshiden: Erli-zayıplılar ózleriniń sháلكem-shalıs minezlerin tejep, nervti buzatuǵın qattı sózlerden ózlerin tıyǵanı durıs. «Jaqsı-jaqsı sóyleseń jılan innen shıǵadı. Jaman-jaman sóyleseń pıshaq qınnan shıǵadı» degendey takabbırılıq,

sóz jarıstırıw, salǵılasıw, tek báleqadanıń bası ǵana emes, sonıń menen birge adamnıń jan dúnyasınıń tazalıǵın kórsetetuǵın mádeniyatı.

Ekinshiden, bolarǵada bolmasqada bir-birine aqıl aytıp, keńes beriwden awlaq bolıw dárkar. Erli-zayıplılardıń hár qaysısında ózleriniń álepliligi menen, úyrenshikli háreketlerin sıylaǵandı jaqsı kóredi. Olardı túsiniw tatıwlıqqa alıp keledi.

Úshinshiden, basqalar kózinshe birin-biri sınaq-minap otırǵanlardıń qasında bolıwdıń ózi qıyın. Psixologlardıń aytıwınsha adam hátteki durıs nárseniń ózinde basqalardıń kózinshe emes, jeke aytqanlardı qáleydi. Demek kritika hám óz-ara kritikanında aytilatuǵın waqtı-sáti hám ornı boladı.

Tórtinshiden, tek erli-zayıplılar emes pútkil shańaraq astındaǵı adamlar birin-biri bahalap bilse, úyde «meniki», «seniki» bolmasa, qut bereket solarda boladı. Belgili filosof Platon aytadı «Meniki» hám «meniki emes» degen sózler eń jaman sozler. Puqaraları óz umtılıwların birlikte, ulıwma iske sarıp etetuǵın mámleket, baxıtlı mámleket. Awa usınday sózlerdi januya ómirinen shıǵarıp taslaw maqulıraq bolar edi. Shıpakerlerdiń aytıwınsha shep tárepindegi jaraqat adamnıń oń tamanına awırıw keltiretugınday, qatın eriniń isi ushın, er qatınınıń isi ushın jan kúydirmegi kerek. Eger biri kórsetken ǵamqorlıqqa, basqasında sonday ǵamqorlıq penen juwap berse, tap arqan tinleri bir-birine esilip bekkemirek bolǵanı sıyaqlı er-qatında sonday baylanıp qaladı» deydi.

Jańa qosılǵan jaslar arasındaǵı birinshi túnniń áhmiyetin tereń túsingen insanlar, onıń tilsimi mol, jumbaqqqa tolı demlerin moyınlamay tura almaydı. Al onı túsiniwge tırspaǵan janlarǵa, mázi bir awnap turǵanday ǵana tásir menen ómiriniń mánisinede aylana almaydı. Sebebi ol tın aldınan hám sońınan kóp tebrendirip, tolǵandıрмаǵanlıqtan, olarǵa ápiwayı bir akt yamasa qatnas sıyaqlı boladı qaladı. Shın mánisinde erli-zayıplılar arasındaǵı ózlerine ǵana belgili tirishilik demlerin usı birinshi túnnen baslap alatugını belgili. Ullı O.Bal`zaktıń

«Nekenin táǵdiri birinshi neke túinde sheshiledi» degeni sıyaqlı «Qız balanın shıraǵı shimıldıqtan janadı».

Kúyew menen kelinniń birinshi ret birge ótkizetuǵın birinshi túni olardıń ózleri ushında, jeńgeleri ushında, hátteki quda-qudaǵaylar ushında úlken psixologiyalıq-ádep-ikramlıq mániske iye waqıya. Bul túnde qızdıń óz lebizine berikligi, ibalılıǵı hám pákligi, ustamlılıǵı menen adamgershilik qásiyetleri anıqlanadı. Bul sıpatları oydaǵıday bolsa, qız benen jigitte, qudalarda, abısın jeńgelerde quwanadı. Bunnan bolajaq erli-zayıplılardıń ar-namısı, abroy mártebesi artadı.

Ómir jolın durıs túsingen jaslar ózleriniń ómirindegi bul túndi bir ret ǵana bolsa eken dep táǵdirine minájat etedi. Usı ármanlarǵa jetiw ushın olar tálim tárbiyasın jetilistirip, ishki ruwxıy sezimlerin ósiriwine tuwra keledi. Eń baslısı sezimde de inkarlıqta da, hátteki jalınlaǵan qushtarlıqta da, ózeginiń órteytuǵın ózimshilikke berilmegende ǵana, naǵız lázzetke eki jaqtıń birdey jetetuǵının umıtpaw kerek.

Tek ózimshil adamlar ǵana hárqanday is hárekette de asıǵıs qıymıl menen, tózimsiz tásilgerge baradı. Bárinende burın hár adam «Sabır túbi – sarı altın» degen qaǵıydanı bassılıqqa alıwǵa minnetli túrde tárbiyalanıwı zárúr. Sonda ǵana, yaǵnıy ózimshil sezimnen qutılǵanda ǵana, jınıs qatnaslarınıń haqıyqat pákligi, tilsim jumaqları ózinen ózi sheshile beredi. Aqıllı adamǵa zárúr eń úlken mádeniyatlılıqtıń mánisi-óziniń boyındaǵı ózimshilikti jeńe alsa, barlıq tirishiliktegi kóp ǵana qıyınshılıqlardı qıynalmay sheshiwge bolatugınlıǵı belgili.

Ekinshi bir este turatuǵın nárese birinshi túnde erli-zayıplılardıń bir-birine sıylaytuǵın urıqlarınıń tazalıǵı, heshnárse menen salıstırıwǵa kelmeytuǵın qalıpte, ishki quwatı zaqımlanbaǵan, nurlı hám sáwleli bolıwı hawaday zárúr. Óytkeni bul pútkil tirishilik tazalıǵınıń baslanıwı. Qumarı menen quwatı hesh

nárse menen uwlanbaǵan urıqtan gana ósiwi mol, keleshegi zor urpaq taraydı. Sebebi hasıl perzent tek hadal muhabbattan payda boladı. Olay bolsa búgingi jaslar ortasındaǵı, hátteki biraz erli-zayıplılardıńda jeke-paydalanatuǵın – araq-sharap, temeki-nasıbaylardı ómirge urpaq ákeletuǵın demlerde awızǵa almaw azamatlıq qásiyet. Sebebi bulardıń adam urpaǵı ushın teńi-tayı joq, úlken dártlerge alıp keletuǵınlıǵın ilim dálillep atır.

Besinshiden bir shańaraqta jasaǵanlardıń bir birine aytatuǵın «Qayırılı tań», «İshteyiń ashılısın», «Ashılıp ketipsiz», «Báarakalle, qutlı bolsın» sıyaqlı shınayı miyrimli sózleri jeńil-jelpi giynelerdi jeńip aladı. Adam kewli degen sonday, geyde «Bir atım nasıbaydan qaladı

Sonlıqtanda bir birewge miyrimlilik kewildiń qalmawınıń tiykarı. Sebebi, tek ǵana miyrimlilik birewdiń tikenli, mashaqatlı júgin kóteriw hám tiken shansılısada gúldey ashılıw hám usı islegen isi haqqında awız ash paw, hesh minnet qılmaw, hasla onı betine bas paw sıyaqlı unamlı pazıyletlerdi ózinde jámlep, onı sáwlelendiriw múmkinshiligine iye..

Altınshıdan erli-zayıplılardıń arasındaǵı hadallıq. Bul júdá baslı juwapkershilik. Belgili grek danıshpanı Plutarx bılay dep jazadı. « Spartalı bir nazalimnen bir kúni, kimdur: «Sen erkek penen birge bolǵanbediń» dep soraydı. «Joq», «Joq» dep juwap berip, ol: «Erkek meniń menen bolǵan» deydi. Eri bar hayal tap sonday bolıwı kerek. Eri sonday meyil bildirse narazılıq bildirmey, qarsı bolmawı zárúr. Sebebi olay islew takabbirlik penen, salqınlıqtı ańlatadı. Lekin hayaldıń óziniń baslama kórsetpegeni maqulıraq boladı. Óytkeni biyhaya, jeńiltek hayallar sonday qıladı» degen edi.

Sonıń menen birge eriniń meyilin quwanış penen qarsı alıp oǵan hár tárepleme tayarlanıp, kewil oyın bayramǵa aylandırıw juwapkershiligin umıtpaw kerek. Bul máselede biyparwalıq muhabbattıń kewil qalıspasına alıp keliwi múmkin.

Jetinshiden erli-zayıplılar hár waqıtta burıngı eski, unamlı is háreketlerin qaytalap, eske alıp jasaganlarınıń áhmiyeti joqarı. Al kewilsiz is háreketlerdi eske ala beriw, kewil kirin payda etip passivlikke alıp keliwi múmkin. Bul ómirdiń nızamı. Sebebi, adam hámme uaqıt alǵa umtılatuǵın bolǵanlıqtan, ol jaqsılıqtı uran etip jamanlıqtı elestirmey jasawı kerek.

Segizinshi, ot basınıń kewilliligi hám sawlıǵı biri – biri menen baylanıslı qubılıs. Bunıń ushın ózimshil sezimlerdi jibitiw dárkar. Sebebi ózimshiliktiń ómirdegi paydası, onnan shıǵatuǵın ókinish. Bul jerde belgili Plutarxtıń «Qatınları ózleri menen birge, bir dásturxanda otırıp awqatlanıwdı xosh kórmeytuǵın erler, hayalların awqattan tek dám tatıp qoyıwǵa úyretedi. Soǵan uksap, qatınlarına qattı qol bolıp olardı házil-kúlkiden biynesip etetuǵın erler, hayalların erkeleniwdi, jadırawdı basqa bir erkeklerden izlewge májbúr etedi» degen pikirlerine qosılmaslıqqa imkan kalmaydı.

Toǵızınshı, adam balası sońǵı waqıtları óziniń ruwxıy ishki tazalıǵın dım kirletip hám azdırıp alǵan sıyaqlı. Onıń eń jeksurin sıpatı jınıs qatnaslarındaǵı shekten asqan buzıqlıq. Hátteki SPİD awırıwı sonıń zawalı sıyaqlı kórinedi. Ayta ketetuǵın nárse biziń babalarımızdıń turmısında jınıs qatnasları tiykarında awırıwdıń bolmaǵanlıǵı belgili. Bunday kesellikti, dúnyaǵa belgili Abu Ali İbn Sino óziniń «Tib qanunlarında» kórsetpegeni hám onı ol dáwirdegi shıpakerdiń bilmewi mısál boladı.

Kewildiń toqlıǵı opadarlıqta. Házireti Nawayı opadarlıqtı joqarı bahalap óziniń «Maxbub ul qulub» degen shıǵarmasında «Opasızda uyat joq, uyatsızda opa joq, Eger kimde bul ekewi joq bolsa, onda iyman joq, hám kimde iyman bolmasa, onda adamıyılıq bolmaqqá imkan joq» dep kórsetedi. Opadarlıq eń joqarı insanıyılıq pazıylet. Ol bir birewge sadıqlıq, sózde, wádede qattı turıwlıq. Opa januyanı jalǵan, ğiybat ósek sózlerden saqlaydı. Opalı jubaylar qanday jaǵday bolmasın bir-birine sadıq qaladı, bir-biri ushın janın pidá etiwge tayın turadı. Opasızlıq kewildi qaldıradı, shanaraqtı buzadı «Biyopa gülden japıraq

jaqsı» deydi xalqımız. Kóp hayalğa kóz taslay beriwde kewildi qaldırıwdıń bir túri. Bul haqqında Ájiniyaz babamız

«Kisiniń yarınıń kewlin baqqannan,
Ishqı otına shiyrin jandı jaqqannan,
Óz boyına kóp jamanat taqqannan
Óz yarınıń tárbiyasın ber jaqsı» dep durıs mastahat beredi.

İslam dininde, erlerge tórt hayal alıwğa boladı, eger ol azlıq etse kánizeklerdende paydalanıw múmkin delingen. Bul tártiptiń házirgi zamanda islam mámleketleri dep atalğan ellerde de orınlanıwı shamalı. Lekin buğan háwes etiwshiler, hátteki rásmiy túrde, mısalı İngushetiya sıyaqlı ellerde bul kórsetpeni paydalanıwshılarda tabıladı. Bul jaǵdayda kewil máselesi qanday boladı degen másele Payǵambarımız zamanınan berli dıqqat - itibarda turǵan baslı másele.

Payǵambarımızdıń óz hayallarına ádil hám teń bolıw haqqında mınaday pikiri bar. «O Alla, Men, maǵan tiyisli dúńyanı ǵana teń bóle alaman. Al, saǵan tiyisli nárseni teń bóle almasam meni ayıpqa buyırmaǵaysañ». Bunnan kewil ózińe emes, sennen ǵárezsiz Allaǵa tiyisli, demek kewildi hámme hayallarına teńdey bólip beriwi múmkin emes degen pikir ańlatıladı hám Quranı Karimde «Sizler qansha tırısqańız benen hayallarıńızdıń bárine birdey ádalatlı bola almaysız» delingen. Demek júrek sezimi bolǵan kewildi tamaq sıyaqlı tórt hayalğa birdey bólip beriwi múmkin emes. Sonıń tiykarında kewil qalıspa, ókpegineler, abırjıwlar payda bolatuǵınlıǵın danıshpan Maqtumqulı óz shıǵarmasında bılay súwretleydi:

Hár kisiniń ekew bolsa hayalı
Keshe kúndiz isi qıylı hal bolar
Ol adam qosılmas erkek sanına
Eki qatın, bir erkek úsh hayal bolar.
Kúndeslik maydanda sawash qurısıp,

El ház eter tamashaǵa kúlisip

Jer toqpaqlap, ga jarasıp, julısıp

Úsh búlbúlge bir gúlistan tar bolar.

Onınshı. Erli-zayıplılar arasında tatıwlıqqa dos-yaranlarınıń tásiri. Bul tálim. Onıń ayırıqsha ornı úlken. Shańaraq bolıp aralasıwdıń tazalıǵı hám adamgershiligine kir juqtırmaw kerek boladı. Bul qatnasqa iyneniń ushınday guna islemewshilik-bul úlken juwapkershilik, úlken adamgershilik. Bul arada ğiybat, ótirik, ósek aralassa ádepsiz islerge jol ashılıp, awız birshilik buzıladı. Geypara hiyleker adamlar, biyopa, ótirikshi satqınlar boladı. Olar jeke mápleri ushın Sizdi qurban qıladı. As hám nanińızdı jew ushın yamasa abrayıńızdı paydalanıw ushın, aldınızda jortaǵa doslıq hám mindetdarlıq kórsetip, artınızdan sırlarıńızdı dushpanlarıńızǵa jetkizip, olardanda óz nápsi ushın bir nárese shıǵaradı. Bul buzaqılıq erli-zayıplılar aldında ekewine eki túrli sóz aytqan juwhalıq, solay etip ekewdide aldaǵan sırgıyalıq, muhabbatıń tiykarǵı jauı bolıp esaplanadı.

Demek, erli-zayıplılardıń barlıq xızmetleri bir-biriniń kewilin tabıwǵa qaratılıwı zárúr. Basqa jollar páleketli, birin-biri taba almaǵan kewiller, bir-birine qarap oq atadı. Onday oqlar birden tiyedi hám hár qıylı tásirler menen záhárleydi. Al kewildıń gilti miriwbet, erli-zayıplılardıń pákize hám adamıyılıq qatnasları, haq kewilli, ádep-ikramlı háreketleri.

Úyleniw quwanışlı hám azda bolsa qapalı. Sebebi burınǵı ata-ananıń qanatınıń asıtında qızıqlı hám uwayımsız kúnler artta qaladı. Keshegi qız-jigit búgingi kelinshek kúyew ózleri dúzgen sem`yanıń tatıwlıǵı, dáwleti, baxtı ushın juwapker.

Toy onıń quwanışları uzaq yadta saqlanıp qaladı da, ol januyanıń ruzıgershiligi ǵalmaǵalshılıǵı menen baylanışlı másele shıǵadı.

Nekege deyingi hámme nárseniń nıshanı bolǵan muhabbat taǵı bir mártebe júreklerde shekshek atıp, barq urıp gúl ashadı. Demek, ómirdiń jańa biytanı,

jaña qulshındırarlıq betleri ashıladı, súygeniń menen hesh qashanda bólek bolmawdıń múmkinshiliginiń ózi, sol adamnıń ómir baxıy seniki bolıwı, bul baxıttıń tórkini. Lekin, qansha shınayı súygenlerge ashıq qushaqlarda ıssı lábleride adam ómiriniń tolıq mazmunın bere almaydı. Sonlıqtan shın muhabbat iyeleri hár sapar muhabbattıń ápsanauiy patshalıǵı jurında diydar kórisip, oynaqı móldir shashmesinen suw ishedı. Yaǵnıy, januyalıq ómirde muhabbat, qumarlıq tereńlesedi, tolısadı. Januyalıq turmıstıń dáslepki dáwirinde, ol jaña mazmun menen bayıp barmasa muhabbat ótkinshi sezimge aylanadı hám tangı dumanday tarqap ketedi.

Tózimlilik, shıdamlılıq, ózin – ózi uslap biliw, opadarlıq, saǵınıw, sarǵayıw, sem`yalıq tatıwlıqtıń tiykarǵı ólshemleriniń biri.

Karip teńiziniń atawlarında jergilikli qáwimlerdiń biri varrawllardıń úyleniw dástúrlerinń eń joqarı shını dep esaplanatuǵın «qumırısqa sudı» atlı dástúri haqqında belgili polyak jazıwshısı Arkadiy Fidler bılay jazadı: Varraul qáwiminiń kósemi-Ekuananıń balasınıń úyleniw toyı úlken sháwket penen ótip atır. Toydıń áyne qızǵan gezinde tek bir-barabannan basqa saz-sawbátlerdiń sestı toqtap qaldı, adamlardıń dıqqatı bórenelerge baylanǵan átkónshek besiklerge qaratılǵan. Jigittiń jası jigirmalardan ótken, al qızǵa on úsh jas beriwge bolǵanday, biraq aytarlıqtay ósip ketken kókreleri onıń ele bala emes ekenligin kórseter edi. Jigit hám qız tek ǵana al japqıshlarında derlik jalańash, olar Shamannıń kórsetiwi menen bir-birine jaqın turǵan átkónshek besiklerge jayǵasıp jattı. Shaman átkónshekke jatqan jas jubaylardıń dógereginde dástúrli ayaq oyın atqarıp qolındaǵı itiyajlap jabılǵan eki korzinkanı dirildetip, bir nárseler ayta basladı. Bul uaqıtta aytarlıqtay más bolıwlarına qaramastan erler ǵana emes, hayallarda, hátteki balalar da ses semirsiz edi. Maydanda tınıshlıq ústemlik etti.

Shaman, húrmetli qonaqqa korzinkanıń ishın ashıp, ondaǵı bir-biriniń ústine shansılıp atırǵan, ashıwlı mıńlaǵan qumırısqalardı kórsetti de, hámmeniń dıqqatındaǵı bir korzinkanı jigittiń kókregine, ekinshi korzinkanı qızdıń kókregine aparıp qoydı. Qumırısqalar sudı baslandı. Qumırısqalar kozinkalardaǵı bas shıqqanday kóp sanlı mayda tesiklerden, óz jumısların baslap jiberdi. Shaman ayawdı bilmedi, ol minut sayın korzinkalardı qıymıldatıp, qumırısqalardıń ashıwın ábden keltirip turdı hám hár sapaı korzinkalar deneniń hár jerine almasırdı. Jaslar bul azapqa shıdamlıq penen shıdamlıq penen tózim beriwı kerek edi. Eger olar qumırısqa záhárinen ózleriniń, denesin qıymıldatıp jiberse yaki ınırısǵan ses shıǵarsa onda bir-biri menen qosıla almay, ózleriniń abıroyların tóger edi. Sebebi elde bul sınaqqa shıdamaǵan jaslar turmıs azabına shıday almaydı degen túsiniń ústemlik eter edi.

Bul saltanatlı dástúr-óziniń joqarǵı shıńına jetken gezde Shaman korzinkanı ashıp, onıń ishindegilerdiń hámмесin olardıń ústine awdardı. Qumırısqalardıń kópligi sonsha olardıń ústilerine jabısqan qumırısqalardan ashıq orın qaladı. Qumırısqalar ashshv záhárlerin jiberiw ushın olardıń saw jerin qoymay tisleği, betlerine jabıstı, kózlerine kirdi. Ulıwma olar bul sınaqlardı shıdamlılıq penen atqardı. Tek jas indiyankanıń, qumırısqadan qorqıp jumılǵan kózlerinen tamshıtamshı jaslar aǵıp turdı. Biraq, ol hesh bir ses shıǵarmadı hám qıymıldamadı. Biraz uaqıttan keyin qumırısqalar denelerden túsip hár táreplerge taray basladı. Shaman jańa qostarlar imtixannan ótti dep járiyaladı. Sonda bir neshe jaslar «joq, qız sınaqtan ótpedi, onıń kózinen jas aqtı, olar qosıla almaydı» dep baqırıstı. Ekinshileri jaslardı jaqladı. Shawqım kóterildi, daw baslandı. Tek qonaqlardıń arada bolıwı dawdıń izinen tóbeleske alıp barmawına sebepshi boldı. Jaslar solay qorlıqtan aman qaldı. Qumırısqalar sudınan keyin ishiwshilik burınǵıdan da kúsheydi. Toy dawam etti²».

² Arkadiy Fidler. Bely yaguar – vojđ` aravakov. M., 1980. 235-236 betler.

Erli zayıplılardıń birge turǵan birinshi ayları bul úlken sınaq («Jańa túsken kelinshekter sınaqtan ótip atırman»). Bul uaqıtsha olardıń bir-birine hám basqa jaqın juwıqlardı qatnasınan stili anıqlanıp, ol sem`ya ómiriniń qálbin quraydı. Jaslardıń minezleri shınlanadı, tatıwlıqtıń tiykarı dúziledi, erli zayıplılardıń bir-birine hám aǵayın tuwǵanlarǵa qaray sóylewiniń usılı, ádeti qáliplesip shıǵıladı, miynetler bólistiriledi, úydiń materiallıq baylıǵınıń tiykarı qurıladı. Ekewi birin-biri tereńirek bileđi, bir-birine kónligedi, sem`yalıq ómirdiń álipbesin úyrenip, eki «men» hám «men» endi «biz» degen quramanı dúzip jańa rol`di atqarıwǵa kirisedi. Ol birinshi ret er «bay» (sonday-bay boladı qáne). Ol birinshi hayal-qatın («erdiń atın qatın shıǵaradı»). Bul jaǵdayda olardıń aldında kóp túrli jańalıqlar ashıladı. Qalınlıq hám kúyew bolıp júrgende bári ańsat edi. Endi januya olardıń kóp sanlı jańa minnetlemelerdi qoyadı. Ol tek kúndelikli ruwzigershilik penen ǵana baylanıslı emes, al sonıń menen qatar ózińdi birinshi ret belgili bir dárejede sheklew menen ǵárezli. Burın tez-tez qurdasınıń úyine barıp uaqıt penen esaplaspay sóylesip otırıp qaytıw múmkin edi. Yaması joraları menen qıdırıp júre beriwge bolar edi. Endi ózinniń qılatuǵın isindi sheshimińdi ózińniń «yarımın», yaǵnıy «yarın» menen kelisiwge tuwra keledi.

Burın ushrasarda tayarlanıp kewildi kóterip kiyinip, juwınıp barar edik. Endi hámme uaqıt birge bolǵannan keyin olpı-solpılıqta kórinip qaladı.

Bul dáwirde jas sem`ya qobaljıwdıń konflikttiń silkiniwdiń joqarı shegarasında jasaydı.

Bul jaǵdayda muhabbat húrmet bayaǵıday lekin endi zayıbında haqıyqatında qanday bolsa tap sol túride qabıl etiwge túsiniwge yaǵnıy jańasha geypara ádetleri hám qılıq-qıluaları menen qosa súyiwge tuwra keledi. Sebebi hár kúngi bir-birew menen sırlasıwdan qılıq-qılualarınan, bir-birewden kóp sanlı kemshilikler tabıw múmkin. «Kız uaqıtında bári jaqsı, «jaman» qatın qaydan shıǵadı». Bunday baxıtlılıq penen shıǵıwdıń jolı ol adamdaǵı burınǵı sen

bilmegen belgilerge keshirimlilik penen qaraw, keshirimli bolıw ózine de kritikalıq kóz-qarasta qarap qoyıw.

Eger kimde-kim ózine kemshiliklerdiń joyıltıw ushın bánt bolsa, basqalardıń kemshiligini az kóredi. Ózindi tutıw, máseleni salqın qanlıq arqalı sheshiw, ókpege giynege ákelmey, konfliktti joyıp, qobaljawdı toqtatadı.

Januyada jaqsı mámıle jasaw ushın eń dáslep adam ózin ózi basqarıw kerek. Ashıwı kelgende ashıwdı basıw, múmkinshiligine iye bolıwı kerek. Awzına kelgenin aytıp, awzına kelgendi qaytarmasań januyada bereket bolmaydı. Bir sózden qalıp úndemew ádeplilik bolıp esaplanadı. Erkektiń qáhárine hayal, hayaldıń ashıwına erkek shıdam beriwi kerek.

Házir zaman demokratiya áshkaralıq zaman dep, ózinen úlken kópti kórgen adamlardıń betinen alıw, oǵan húrmetsizlik boladı. Siz dep sóylep olardıń kewlin tabıw arqalı ata-ananıń húrmetine iye boladı. «Bir kesken nandı biriktire almayсан» degendey ayrılıwı ańsat, qosılıw qıyın. Adamnıń baxıtı onıń ádepliliginde. Sebebi ádepti jaqsı adam súykimli boladı.

Muhabbat sezimi qısınıspanı da tuwdıradı. Adamnıń hámme nárseden sharshaytuǵın sıyaqlı, muhabbattıń da sharshawı itimal. Súygen yarın bolǵan menen, onıń kewlin barqulla esapqa alıwǵa úzliksiz umtılw, onıń kewlin barqulla esapqa alıwǵa úzliksiz umtılw, onıń kemshiligini bárqulla sezbewge tırısıw, geyde zeriktirip te jiberiwi múmkin. Sebebi baxıtlılıq janǵa hámme uaqıtqa berilgen awhal emes. Ol baxıt qolda turǵanda tolıq bahalanbay qalıwı da múmkin. «Altınıń qolda barda qádiri joq» dep ókiniwshiliktiń de usınday tiykarı bar. Ómir tolıw – qaytıw, kóteriliw – basılıw sıyaqlı tolqınlar terbelisedi. Adamnıń ishki sezimlerinde de bunday terbelisler boladı. Ol da toladı, ol da qaytadı.

Eki jastıń turmısqa degen múmkinshiliklerdiń teńdeyligi, mápleriniń birliǵi, ideyalarınıń sáykesliliǵi, óz-ara húrmet hayal menen erdiń doslıq qatnasıqlarınıń hám óz-ara túsiniwiniń tiykarı. Lekin shın muhabbat ushın ele bul jetkiliksiz. Súyikli adam tek jaqın hám túsiniikli emes al ol hámme uaqıt ol hesh kimge

salıstırıp bolmaytuǵın ózgeshe hám uqsamalıqqa iye boladı. Shaması sem`yadaǵı kópshilik konfliktler birewiniń isine birewiniń aralasıwınan kim basshı bolıwı kerek. Usıǵan baylanıslı januyaǵa kim basshı bolıwı kerek degen máselege qaray qaraysız?

Kim januya baslıǵı? Bul jas januyada, awa tek jas januyalardı ǵana emes jasaǵan januyada da jiye qoyılatuǵın másele. Bunı anıqlaw kerek pe? Haqıyqatında erli-zayıplardıń basshısınıń qalıplesiwi qádimiý másele.

Erli zayıplılardıń birewiniń názerinde turmıs stilin ózgeriwde baslawshı bolıp shıǵadı. Bul basshılıq urıs jánjelsiz tábiyǵıy jol menen qalıplesip er menen hayaldıń birligin bekkemlewge járdem berse sol uaqıtta tatıwlıqqa hesh nárese kesent etpeydi.

Házirgi zaman januyasında erkektiń dástúrlilik basshılıq etiwiniń ornına erli zayıplılardıń januya ruzıgershiligine uqıplılıq penen basqarıwǵa qaratılǵan qos vlast`llıǵı kelip jetilisti.

Hár kim óziniń komponentligi az ekenligin sezgen tarawında ekinshige jol beredi. Shaması jaslardıńda jasaw stilin dúziwde árman etetuǵın variantı usı bolıwı kerek.

Er hám hayal rolinde jasaw adamǵa jasaw dúnyanı ashıp jańa tanıwlar, jańa túsi nikler beredi.

Tábiyat sonday etip jaratqan hayal hám erler qubılısı hár túrli etip túsiniwi arqalı birin-biri tolıqtıradı. Erdiń sheshiwshi háreketi, riske beyimliliǵı hayaldıń ıqtıyat bolıw qásiyetleri menen erkektiń qatańlıǵı hayaldıń jumsaqlıǵı, erkektiń úydiń isine itibarsızlıǵı, hayaldıń úy isine joqarı talǵamı uqıplılıqları. Bul ózgeshelikler tek tábiyiy emes tariyx penen, tábiyat penen, dástúr menen, úrp-ádetler menen bekkemlengen. Eger erkeq januyadan tıs jumıslarǵa juwap berse, támiynlewshi, qorǵawshı rolin atqarsa, hayal januyanıń ishki islerin tındırıwı óziniń jumsaqlıǵı, dıqqatlılıǵı, bawırmanlıǵı azadalıǵı menen onı tolıqtıradı.

Januya bekkem muhabbat kúshli bolıwı ushın jas jubaylar birin-biri qalay etip sıylawı kerek?

Muhabbat kúshli hám bekkem bolıwı ushın er óziniń, yarınıń názikligin jaǵınıwǵa tırısıwın, uqıbın, erkeletiwge háwesligin, inangıshlıǵın, nasharlıǵın sıylaw hám qollap quwatlaw kerek.

Al hayal ómirinde eriniń ruwxlandırıwshısı bolsa, ondaǵı óziniń kúshine isenimin bekkemlese, onıń ustamlılıǵın, ǵayratın hám kúshin joqarı bahalasa, ol úlken abroy dáwlet. Hayaldıń gózzallıǵı, jarqın júzligi, haq kewililligi ózin qurban etiwge tayınlılıǵı, sezimleriniń názikligi, hár bir ediń júrek tarı.

Sonday-aq erkektiń isenimliliği, ruwxıy mıqlılıǵı, ǵayratlıǵı - shıdamlılıǵı hám erligi aldın - ala ǵamlanıwshılıǵı (bir hápteligin oylamaǵan qatınnan saqla, bir aylıǵın oylamaǵan erkekten saqla) issheńligi, energiyalılıǵı hár bir kelinshektiń ideyalı.

Erdiń jumısı: hayaldaǵı oǵan tán nasharlıq qásiyetin qollap quwatlaw. Yaǵnıy onıń hámme uaqıt unamlı bolıwǵa háwesine názik hám erkeleniwshi bolıw qılwasına sezimtallıq uqıplılıǵına dıqqatlı bolıw.

Hayaldıń isi: Erdiń erligi, ózine-ózin isenimin, hálsizge járdem beriwdegi rıkarlıq qásiyetin, januyanıń jámiyettiń aldındaǵı parızın seziwlerin durıslap bahalap otırıw. Hayaldıń jumısında ǵárezsiz, energiyalı, abroylı bolıwına qaramastan úyinde járdemdi, quwatlawdı kúseydi. Ol sezimtallıq onıń seziwi ótkirirek. Demek, onı túsinetuǵın kúshli dos, qayırqom juwbatıwshi kerek. Ulıwma erkekten hayal ózin qorgawdı kútedi. Bunday kútiwshiliktiń, buzılıwı nekege qanaatlanbawshılıqqa alıp kelip erli zayıplılar arasındaǵı qatnastı keskinlestiredi.

Sonday-aq erkeklerdińde óziniń hayalınan kútkeni boladı:

Hayaldıń hámme uaqıt nasharlıq jumsaqlılıqta bolıwı, elbirep turıwı, ózine tartımlılıǵı. Keskin issheń óziniń ǵárezsizligin badraytıp kórsetiwshi hayal

aldında erkek ápiwayı túrde albırap qaladı. Onıń aǵımına erip ketedi, yamasa onıń menen birden qarsılasıp óte shıǵadı.

Hayallar sol nárseni esapqa alıwı kerek, maqtanıwdıń, ataq, qumarmshılıqtıń belgili bir kóriniwge erlerdiń sanasında hám tábiyatında bekkemlengen. Sol erlerdiń, dóretiwshilik múmkinshiliginiń kóriniwin kótermelep onıń energiyasın hám initsiativasın mobilizatsiyalawǵa járdem beretuǵın hayaldan artıq dos, qostar joq. Ol hayalǵa raxmet hám húrmet. Múmkin hámme hayal ruhlandırıwshı bola almas. Múmkin bunıń hámme uaqıt zárúrligi bolmas. Lekin erlerdiń óziniń ózine bahası joqarı. Oǵan itibarsız qaraw onıń ústinen kúliw kemsitiw mintuları onıń esinde uzaq saqlanadı. Erdiń jeke adamıylıǵın oylaǵan eń súykimli hayalda bılay etse kóp nárseni joytıp alıwı múmkin.

Álbette abroydı miynet penen islep alıw kerek, ol sózsiz. Lekin ideal erge, erlerdiń etalonına kúyewiniń umtılıwına hayalınıń járdem beriwi, oǵan hámme uaqıt «Sen ele jetispegenseń» dep miyin jewden góre miń mártebe artıq.

Sotsiologlardıń izretlewinshen úyinde basshılıq etiwden ayrılǵan erler sózin tolıq bahalı emes degen pikir menen duwalap, aqırında alkagollıklar toparın kóbeytetuǵınlıǵın dálilleydi.

Turmıs tájriybelerine qaraǵanda hayallardıń, gózzal minez qulqı olardıń kewillerine de ótip shańaraqtı abat etedi eken, kerisinshe «Abıyǵa-babıy» túsip «sen qılǵanǵa men qıldım, sennen artıq ne qıldım» usılında qatnas jasaǵan hayallardıń erleride ózi taqletli bolıp qalıplese.

2. Erli-zayıplılar qatnası muhabbat kejeri

Shańaraq qurıw adam ómiriniń júdá bir juwapkershilikli dáwiri. «Úyleniw-bul óz huqıqınıń yarımınan keshiw, óz wazıypalarıńdı bolsa, eki barabar asırıw» degen edi nemetstiń belgili filosofi A.Shopengauer. Adam eki márte tuwıladı deydi danalar. Biri anadan tuwılıw ekinshisi úyleniw, turmıs qurıw. Olay bolsa erjetken jigit hám qızlar bul juwakershilikti jaqsı seziwi tiyis. Demek olar óziniń denesin tárbiyalawdan baslap, minez-qulıqları menen, is háreketlerine deyin udayı ózin qadaǵalap, tárbiyalap, jetilistirip barıwı kerek. Bul arqalı olar ózleriniń ruwxıy jetilisiwin rawajlandırıp, azamatlıq qásiyetlerin qalıplestiredi. Demek januya qurıw ushın jaslardan eń dáslep ar-namıs biyikligine kóteriliwi menen birge, erli-zayıplıq ómirinde atalıq hám analıq parızların tolıq túsiniwi talap etiledi.

Ekinshiden, jaslar shańaraq qurıwǵa tayarlıq kóriwde oǵan psixologiyalıq jaqtan tayarlanıwı, yaǵnıy iykemlik penen keshirimlikke, úyirlesiw menen únlesiwge beyimleniwi kerek. Álbette tirishilik bar jerde úyde kese-chaynek qaǵıspay turmaydı. Sonı asqındırmay toqtata biliwdiń, ulıwma sol qolaysızlıqtı boldırmawdıń tiykarı óz boyındaǵı ózimshilik sezimlerin irkiwden baslanadı. Álbette buǵan eki jaqtında, shın súyispenshilikke tolı, miyrimliliği menen jigerleri xızmet etiwı tiyis.

Belgili arab shayırlarınıń biri óz hayalına bılay depti: «Meniń ashıwım kelgen waqıtta keshire bil, ózińdi tıy, ústem bolaman dep oylama, óziń bileseń, men seni mudamı unataman. Eger óshegisip ashıwımdı keltirseń, saǵan degen muhabbatımdı sóndireseń: muhabbat penen ǵázep bir kewilge sıymaydı. Ǵázep iyelegen jerde muhabbat turmaydı». Olay bolsa kishipeyillik, bir sózden qalıw júdá durıs bolıp, «Sen qılǵanǵa men qıldım, Sennen artıq ne qıldım» dep qasarısa beriw, januyaǵa daǵ ákeledi hám ádepsizlik boladı. Sonıń ushın Ájiniyaz babamız:

«Ádepsiz arqansız qızdı

Maldı berip alıp bolmas» dep úyretedi.

Jaslardıń, ásirese qız balalardıń bul máselede fizikalıq jaqtan tayarlıǵıda, tózimplilikke, sabırlılıqqa úyreniwide onıń kelinshek bolıp túskennen keyin hár qıylı turmıs sinawlarınan ótiwine járdem beredi.

Erlı-zayıplılardıń birge turǵan birinshi aylarında kelinniń kim menen qanday sóylesiw usılı qalıplese, miynet ob`ekti anıqlanadı. Kelin úy sharuasına uqıbı, aqılı, kúshi, ǵayratı menen óziniń mazmunın tereńirek kórsetedi. Demek ol, óz otawınıń rawajına, abroyına, kelesheğine juwapkershilikti tolıq moyınǵa alıp, ayanbay miynet maydanına aralasadı. Usılardı názerde tutqan belgili qaraqalpaq shayırı Teńelbay Sársenbaevtıń kórsetkenindey:

«Kúnninde keshigip batıp júrgen kúnleri,

Túnninde asıǵıp atıp júrgen kúnleri.

Seniń jańa túsken kúnleriń edi» degen dáwiri baslanadı.

Sonday-aq, qız bala - bolajaq ana, adamzat urpaǵın jetilistiriwshi hám tárbiyalawshı hasıl dúńya. Demek, ol bala tárbiyasınıń tiykarların bilmese, bul máselede milliy ózgeshelikti túsınbese, úrp-ádet, dástúrlerdi moyınlamasa, turmıs qurıwda kelispewshiliklerge ushıraydı. Sebebi «Jigitti tárbiyalaǵan jawıngerdi tárbiyalaydı. Qızdı tárbiyalaǵan milletti tárbiyalaydı». Bul qospalı, qıyın hám ádiwli wazıypanı orınlap, onıń sinaqlarınan tabıslı ótiw, hayal zatınıń maqsetide hám baxıtıda bolıp esaplanadı.

Sonday-aq xalqımızdıń pikirinshe tórkinine qaray shaba beretuǵın kelinshek baxıtlı bola bermeydi degen gáp bar. Qıyt etse, tórkinine ketiw yamasa olarǵa qońıraw qılıw awızbirshilik ushın durıs bolmaydı.

Sonıń ushın belgili shayır Gúlistan Dawletova:

«Juwıra berme tórkinge,

Túyinshik túyip hár kúnde

Shıqqan qız shiyden tısqarı,

Kıdırıp barsań irkilme» dep durıs jazǵan.

Jan uyada erli-zayıplıların oy birligi júdá áhmiyetli. Shańaraq basshısı álbette er adam. Onıń huqıqına birden qol suǵıwǵa bolmaydı. Eger kelinniń erinen qandayda bir artıqmashlıǵı: hámeli, aqılı, yaki ata-anasınıń mártebesi bolsa, onı eriniń esine salıwǵa yamasa badıraytıp kórsetiwde jaramaydı.

Belgili ulama Rizouddin İbn Faxruddin óziniń «Tárbiyalı xatun» degen miynetinde «Tárbiyalı hayallar úlken bolsada kishi bolsada óz eriniń sırların basqalarǵa pash qılmaqtan, jónsiz sóylemekten saqlanar. Sırı pash bolǵan kisi muradına kóp mashaqat penen eriser, bálkim kóp waqıtta erisede almas. Sırdıń sandıǵı kewil, gilti tildur. Sandıq giltin jaqsı saqlamaǵan hám kewil giltin tejep qoymaǵan kisi sózsiz axmaqdur».

Jigittiń atın qatın shıǵaradı,

Qatınnıń atın otın shıǵaradı.

Yamasa «Jigit at kótermes miyman sıylamay» degenlerde usı qatınǵa baylanıslı, Jigittiń miymanı bolmasa atı shıqpaydı. Bul máselede qatınǵa otın kerek, yaǵnıy bar múmkinshilik arqalı otı gúrlep janıp turıwı, hayalı dasturxanlı, saxıy bolıwı kerek. Kerisinshe hayalı jigittiń aytqanın qılmasa, onda onıń muhabbatınıń tómenligin kórsetedi. Bul máselede Maqtumqulı:

«Hayalın aytqanın etpese,

Hayaldan kewlin pitpese,

Kelgen miymandı kútpese

Onı qatın dep aytıp bolmas» dep durıs aytadaı.

Er jigitte kelinshegine dıqqatlı bolıwı zárúr. Al jumıstan soń tez uyge qayıwǵa ádetleniwi kerek. Gezbe atanıp, kelinshegisiz qıdırıspaǵa beriliw hár qıylı gumanlardı keltirip shıǵaradı. Onıń ústine arada mısh-mısh aytatuǵın bir sumshuǵıl bolsa, jaǵday awırlasadı. Kelinshekti aytewir nárese ushın tergep, oǵan zerebesin úyire beriwde durıs emes. Geyparalar «Qatındı bastan, balanı

jastan» degen naqıl bar, sonıń ushın qatındı birinshi kúnnen baslap qattı tutıw kerek dep oylaydı. Bul naqıldın birinshi tárepi oylandırarlıq bolǵanı menen, ekinshi tárepi durıs. Oylandırarlıǵı sol, ol qatınǵa húkimińdi birotala júrgizip, onıń kewlin basıp taslaw degen emes. Bul sózdi onıń ázel bastan isenimine kir, kewlin awla, eń jaqın dostıńa aylandır degeni dep túsiniw abzalıraq boladı. Sonlıqtanda Xádisi sháriplerde: «Hayal kisi erkek kisiniń shep qabırǵasınan jaratılǵandur. Eger sen qıysıq qabırǵanı tuwrılamaqshı bolsań sındırıp qoyasań. Sonlıqtan onıń menen kelisimli bol, sonda birge jasay alasań» deydi. Sebebi kelinshek seniń dúnyadaǵı eń jaqın dostıń. Basqaǵa aytpaǵan sıırındı aytatuǵın bolǵanlıqtan, oǵan álpayımlıq hám miyrimlilik penen, jaqsı jaqlarındı kórsete biliwiń tiyis.

Bul máselede «Hárkimniń mingen atı ózine tulpar, hárkimniń súygen yarı ózine suńqar» degen xalıq násiyatında umıtıwǵa bolmaydı.

Ulıwma erli-zayıplıların óz-ara juwapkersizligin ashıq – aydın aytatuǵın bolsaq, ol olardıń iymansız, nápsi qumarlıǵınan shıǵatuǵın bir-biriniń kózine shóp salıwdan baslanatuǵın urıs-qaǵıs. Ol eń aqırında óz qolları menen kótergen shańaraǵın ortasına túsirip tınadı.

Ashıq-mashıqlardıń yaki shańaraq qurıp atırǵanlardıń óz-ara múnásibetlerin xarakterlewshi jaǵday, sharayatlarıń biri bul qızǵanısh bolıp tabıladı. Súyikli adamınan ayrılıp qalıp, onı joǵaltıp qoyıw hárqashanda qáwipli bolǵan.

Shınında da súygen adamın heshqanday qızǵanbaǵan birde - bir adamdı ushratıw qıyın. Lekin qızǵanshaq adamǵa háwes etiwge bolmaydı. Ózindegi bul sezimdi jeńe almaǵan adamlar, bárha qáweterde jasaytuǵın baxıtsız adamlar bolıp esaplanadı. Olardıń júdá baxıtsızlıǵı sonda, olar bir waqıttıń ózinde hám jábirleniwshi hám azap beriwshi, hám zorlıqshı, hám qul bolıp esaplanadı. İsenimsizlik bárhama qıyanet, gumanlanıw jaǵdayın júzege keltirip, onnan olardıń ózleri birinshi bolıp azaplanadı. Olar arzımaǵan sebep penen, yaki onıń

bolıwına, bolmawına qaramastan jánjellerdi júzege keltiredi. Al, bul bolsa olardıń úyde, jumısta hám ómirinde basqa adamlar menen bolatuǵın óz-ara múnásibetlerine, ózleriniń jınıslıq qatnaslarında sezilerlik tásir kórsetedi. Bunday awhal kóbinese ayanıshlı psixologiyalıq keselliklerge jaraqatlanıwshılıqqada alıp keliwi múmkin. Bunday jaǵdaylarda hár eki jınıs uákilleri óz jubayına qızǵanısh ushın heshqanday sebep, tiykar, báne jaratıp qoymawǵa háreket etiwı kerek. Kóbirek jaǵımlılıq, náziklik, sabır-taqat, shıdamlılıq kórsetiwı kerek boladı.

Qızǵanısh seziminen qutılıw ushın adam óz qızǵanısh sezimlerine kritikalıq kóz qarastan qarawına, qızǵanısh sezimlerde júzege keltirip atırǵan sebeplerdiń reallıqtan alıslıǵına, kópshilik jaǵdayda óziniń qıyalı ekenligine túsiniw jetkeni paydalı boladı. Onıń ushın kiside jeterli aqıl, kúshli analitikalıq oylaw bolıwı dárkar.

Belgili danıshpanlar bul haqqında bılay deydi: «Qızǵanısh penen ajırasıwǵa ant etken hám onıń ushın ajırasıp atırǵan hayal ózine mınaday desin: «Ǵam shegip, erime qarsı kóterilip, óz úyim hám jatar jayımdı taslap ketiwden basqa, jáne neler menen óz dushpanlarıma, quwanış baǵısh ete alaman». Sonlıqtan mın bir hádiste «Haqıyqat qızǵanıwdı óz ornında qıl, namıssız hám qızǵanbaytuǵın adamdı erkek demegil» dep tapsıradı.

Erli-zayıplılardıń taǵı bir kelise almaytuǵın sebepleriniń biri olardıń óz-ara jınıs qatnaslarınıń úylespewi. Ulıwma ilimde, jınıs qatnaslarınıń úylespew máselesi dawlı másele. Kópshilik ilimpazlardıń pikirinshe jınıs qatnaslarınıń jaramawshılıǵı tek ǵana anatomiyalıq hám fiziologiyalıq jarım - janlılıq penen tikkeley baylanıslı bolıp, onday adamlardıń shanaraq qurıwı siyrek ushırasadı. Al is júzinde erli-zayıplılar arasında biologiyalıq úylespewshilik heshte bolmawı kerek.

Lekin usı úylespewshiliktiń astarında jatırǵan shın sebeptiń tiykarı, erli-zayıplılardıń bir-birin túsiniwge tırıspawı, yaki olardıń ózleriniń ishki

qarsılıqların anıq bilmewi bolsa kerek. Onday jaǵdayda biologiyalıq úylespewshilik degenimiz ómir shınlıǵınan alıs, kewil kúyindegi jańılıs sezim ekenligin ańlatadı. Bunı kúndelikli turmısta erli-zayıplılardıń óz-ara kewilleriniń suwıwınan, sıylaspawshılıqtan, bolarǵada, bolmasqada bet tırnawshılıqtan shıǵatuǵın psixologiyalıq úylespewshilik dep qaraw kerek. Turmısta bunday jaǵdaydıń kópligi xeshkimge sır emes. Demek erli-zayıplılardıń ómirinde pútkil úylespuwshilikti tuwdıratuǵın eń qıyın másele usınday. Eger erli-zayıplılardıń ishki mádeniyatı menen ruwxıy tárbiyası súyispenshilik penen suwǵarılsa onday adamlar psixologiyalıq úylespewshilikke jol qoymaydı.

Ulıwma jańa shańaraq kótergen jaslarǵa ómir óziniń buljıtpay orınlaytuǵın talapları menen minnetlerin júkleydi. Olardıń birazı mınalar:

- a) ruwxıy tárbiyanı jetilistiriw hám rawajlandırıw
- b) den sawlıq penen kúsh-quwattı shınıqtırıw
- v) úy xojalıǵın durıs baǵdarda qalıplestiriw
- g) ózin hámme waqıt ádep-ikramlıq sheńberinde uslaw.

Usı máselelerdi birdey sheshiw arqalı ot bası óziniń bosaǵasın bekkemlep, shańaraǵın biyikletip baradı.

Al endi shańaraqtı shayqatıp, azdırıwǵa aparatuǵın sebepler qanday? İzetlewlerge qaraǵanda erli-zayıplılar arasındaqı úyleslikti awızbirshilikti buzatuǵın mınaday sebeplerde ushırasar eken.

a) erli-zayıplılardıń ekewiniń yamasa birewiniń dógerindegi adamları, tuwısqanları, jora-joldasları, qońsı-qobaları hám xızmetles adamları menen qarım-qatnasları durıs bolmasa.

b) erli-zayıplılardıń óz-ara sıylasıǵı menen túsiniwshiligi sáykes bolmasa

v) olardıń ózlerindegi mádeniyat túsiniǵı dárejesinen bala tárbiyasına kóz-qarasları alshaq bolsa

g) erli-zayıplılardıń jeke basındaǵı kemshilikler. Ol haqqında ózbek ádebiyatınıń belgili klassigi A. Donish bılay deydi: «Adam sabırlı hám jaqsı ádepli bolmasa, hadal mal tawıp, hadal kásip qılmasa, onday adamnıń úylenbegeni jaqsıraqdur. Onday adam úylense zamanǵa hám axretke zalal keltiredi».

Mine usı ayılǵanlar olardıń óz-ara qatnaslarına orasań zor tásir etip, tatıw ómir súriwine kesent tigizedi.

Otbası-oshaq qası xızmetlerde, erli-zayıplardıń qatnaslarında qanday hayal jaqsı degen másele kópshilik ótken babalarımızdıda, házirgi ilgir danalarımızdıda qızıqtırıp kelgen. Olar bul máselelerge aydınlıq kiritiw ushın óz pikirlerinde bergen. Biziń oyımızsha usı pikirlerden shıǵa otırıp «qanday hayal jaqsı» degen sorawǵa tómendegishe juwap beriliwi tiyisli sıyaqlı.

1. Ertelep tósekten jadırıp, kúlimlep turatuǵın hayal.
2. Úyine jarıq sáwle shashıp, jıllılıq berip, qut bereket taratıp otırǵan hayal
3. Shashın gúzemey, betin boyamay, tábiyattıń ózine sıylaǵan túr-túsin saqlaǵan hayal
4. Birewdiń sırtınan ǵıybat sóz sóylemeytuǵın, ósek-ótirik aytpaytuǵın, bir eli awzına, eki eli qaqpaq qoyıp júretuǵın hayal
5. Barǵa másirmegen, joqqa jılamaǵan hayal
6. Ómir degen birde pal, birde uw bolıp ótedi, baxıttıda, qayǵınıda kótere bil dep erine aqıl keńes beretuǵın hayal
7. Óz erin tóseginiń qulı emes, úyiniń qutı dep túsingen hayal
8. Miynet etiw baxıt, adamnıń dushpanı jalqawlıq dep balaların hadal miynet etiwge úyretip otırǵan hayal
9. Dásturxanǵa tükirme, tuwısqanǵa qastıyanlıq qılma, xalıqtıń ǵargısına ushırama, ǵarıpti qorlama, minez-qulqı buzıq adamǵa jaqınlama, haywanatlardı qıynama dep jaslarǵa durıs jol kórsetip otırǵan hayal

10. Eriniń unatatuǵının unatıp, saylaǵanın qollaytuǵın hám jaqınıń sıylaytuǵın hám húrmetleytuǵın hayal

11. Er hám úlken adamlardıń betine bejireyip qaramaytuǵın, erkektiń, jolawshınıń aldın kesip ótpeytuǵın hayal

12. Kóptiń aldında kúyewine eskertpey, kózin alartpay, kes-keslemey, birge qosıla shaba bermeytuǵın hayal.

Egerde usı násiyatlardıń eń bolmaǵanında yarımınan kóbiregin kókregine túygen hayal, baxıtlı hám hár bir ǵoshshaq jigittiń armanı hám muradı dep bahalasa boladı.

3. Jan muhabbat hám úmit oshaǵı

Shańaraq jámiyettiń birden bir tiykarı. Sonlıqtan januya bekkem bolsa mámleket te bekkem, shańaraq qurǵın tursa, mámlekette shadlı boladı. Shańaraqta tártiplilik ornasa, jámiyette de tatıwlıq saltanat quradı.

Álbette bul burınnan túsiniikli máseleler. Demek, shańaraq qurıwda asıqpay-súygenin tawıp úy bolıw násiyxatlanadı. Lekin, barlıq adamlar usı kóz-qarastan shańaraq dúzse de olardıń arasında ıdırawshılıq jiyi-jiyi ushrasıp turadı. Bunıń sebebi nede?

- Úyleniw quwanışlı hám az da bolsa qapalı. Sebebi burınǵı ata-ananıń qanatınıń astındaǵı, qızıqlı hám uwayımsız kúnler artta qaladı. Keshegi qız-jigit, búgingi kelinshek-kúyew ózleri dúzgen januyanıń tatıwlıǵı, dáwleti, baxtı ushın juwaptı moynına aladı.

-Toy hám onıń quwanışları uzaq yadta saqlanıp qaladı. Endi shańaraqtıń ǵalmaǵalshılıǵı, awızbirshiligi menen baylanıslı másele birinshi orınǵa shıǵadı. Yaǵnıy nekege deyingi hámme nárseniń nıshanı bolǵan muhabbat taǵı bir mártebe júreklerde sheshkek atıp, ómirdiń jańa, biytanı, qulshındırarlıq betleri ashıladı. Súygeniń menen hesh qashanda bóleklenbew múmkinshiliginiń ózi, sol adamnıń ómir baxıy seniki bolıwı, bul baxıttıń tórkini. Lekin qanshama shin súygenler de, ıssı qushaqlarda, shirin lábler de, adam ómiriniń, tolıq mazmunın jarata almaydı. Sebebi súyiw degen bir birine qarap otıra beriw emes, ekewi qosıla bir baǵıtqa qaraw. Sonlıqtan shin muhabbat isleri hár saparı muhabbattıń ápsanawiy patshası turmısta diydar kórisip, onıń móldir bulaǵınan suw ishedi. Yaǵnıy, shańaraqlı ómirde muhabbat, qumarlılıq tereńlesedi, tolısadı áhmiyeti artadı. Shańaraqlı turmıstıń, dáslepki dáwirinde, ol jańa-mazmun menen bayıp barmasa, muhabbat ótkinshi sezimge aylanadı hám tanǵı dumanday tarqap ketedi. Bul shınlıqtı túsiniw hám moyınlawǵa tuwra keledi.

Demek, shańaraqlı qatnastıń tiykarı qay dárejede bolıwı olardıń júrek mexri, kóz-nurı menen ádiwli árman sezimlerinden kóz jarǵan baxıt daraǵına

tárbiya beriwine baylıslı. Sonlıqtan jas jubaylar óz muhabbatına sadıq, turmıs qıyınshılıqlarına shıdamlı, hadal miyneti arqalı «túbi bir, shaqası mıń» bolıp, oǵan jańa ómir baǵıshlawı kerek boladı.

-Tózimlilik, shıdamlılıq, ózin uslap biliw, opadarlıq, saǵınıw, sarǵayıw, shańaraqtaǵı tatıwlıqtıń tiykargı ólshemleriniń biri. Bul haqqında belgili pol`yak jazıwshısı Arkadiy Fidlerdiń mınaday bir hikayasın keltiriw orınlı boladı.

Karib-teńiziniń atawlarında jergilikli qáwimlerdiń biri Varraul qáwiminiń kósemi-Ekuananıń balasınıń úyleniw toyı úlken sháwket penen ótip atır. Toydıń áyne qızǵan gezinde tek bir – barabannan basqa saz-sáwbetlerdiń sestı toqtap qaldı, adamlardıń dıqqatı bórenelerge baylanǵan átkónshek besiklerge qaratılǵan. Jigittiń jası jigirmalardan ótken, Al qızǵa on úsh jas beriwge bolǵanday, biraq aytarlıqtay ósip ketken-kókreleri onıń erjetkenin kórseter edi. Jigit hám qız tek ǵana aljapqıshlarında derlik jalańash, olar Shamannıń kórsetiwi menen bir-birine jaqın turǵan átkónshek besiklerge jayǵasıp jattı. Shaman átkónshekke jatqan jas jubaylardıń dógeresinde dástúrli ayaq oyın atqarıp, qolındaǵı atiyajlap jabılǵan eki korzinkanı dirildetip, bir nárseler ayta basladı. Bul uaqıtta aytarlıqtay más bolıwlarına qaramastan, erler ǵana emes, hayallar da, hátteki balalar da ses semirsiz edi. Maydanda tınıshlıq ústemlik etti.

Shaman, húrmetli qonaqqa korzinkanıń ishın ashıp, ondaǵı bir-biriniń ústine shansılıp atırǵan, ashıwlı mıńlagan qumırsqalardı kórsetti de, hámmeniń dıqqatındaǵı bir korzinkanı jigittiń kókiregine, ekinshi korzinkanı qızdıń kókiregine aparıp qoydı. Kumırsqalar sudı baslandı. Qumırsqalar korzinkadaǵı bas shıqqanday kóp sanlı mayda tesiklerden, óz jumısların baslap jiberdi. Shaman ayawdı bilmedi, ol minut sayın korzinkalardı qıymıldatıp, qumırsqalardı shıǵarıp turdı hám hár sapar korzinkalar deneniń hár jerine almastırıldı. Jaslar bul azapqa shıdamlıq penen tómim beriwı kerek edi. Eger olar qumırsqa záhárinen ózleriniń denesin qıymıldatıp jiberse yaki ínırsıǵan ses shıǵarsa onda

bir-biri menen qosıla almay, ózleriniń abroyların tóger edi. Sebebi elde bul sınaqqa shıdamaghan jaslar turmıs azabına shıday almaydı, degen túsiniń ústemlik eter edi.

Bul saltanatlı dástúr-óziniń joqarǵı shıńına jetken gezde Shaman korzinanı ashıp, onıń ishindegilerdiń hámмесin olardıń ústine awdardı. Qumırsqalardan ashıq orın qalmadı. Qumırsqalar ashıq záhárlerin jiberiw ushın olardıń saw jerin qoymay tisedi, betlerine jabıstı, kózlerine kirdi. Ulıwma olar bul sınaqlardı shıdamlılıq penen atqardı. Tek jas indiyankanıń qumırsqadan qorqıp jumılǵan kózlerinen tamshı-tamshı jaslar aǵıp turdı. Biraq, ol hesh bir ses shıǵarmadı hám qıymıldamadı. Biraz uaqıttan keyin qumırsqalar denelerden túsip hár táreplerge taray basladı. Shaman jańa qostarlar imtixannan ótti, dep járiyaladı. Sonda bir neshe jaslar «joq, qız sınaqtan ótpedi, onıń kózinen jas aqtı, olar qosıla almaydı» dep baqırıstı. Ekinshileri jaslardı jaqladı. Shawqım kóterildi, daw baslandı. Tek konaqlardıń arada bolıwı dawdıń iziniń tóbeleske barmawına sebepshi boldı. Jaslar solay qorlıqtan aman qaldı. Qumırsqalar sudınan keyin ishiwshilik burınǵıdan da kúsheydi. Toy dawam etti.

Erli zayıplılardıń birge turǵan birinshi ayları bul úlken sınaq. «Jańa túsken kelinshekter-sınalıp atırman» degen gáp usınnan shıqqan. Bul uaqıtta olardıń bir-birine hám basqa jaqın juwıqlarına qatnasınıń dárejesi anıqlanıp, ol shańaraq ómiriniń qalıbin quraydı. Jaslardıń minezleri shınlanadı, tatıwlıqtıń tiykari dúziledi, erli zayıplılardıń bir-birine hám aǵayın tuwǵanlarǵa qalay sóylewiniń usılı, ádeti qalıplese di Ekewi birin-biri tereńirek bile di, bir-birine kónligedi, shańaraqlı ómirdiń álipbesin úyrenip, eki «men» «biz» degen quramdı dúzip, jańa uazıypanı atqarıwǵa kirisedi. Ol birinshi ret er, «bayı» boladı. Ol birinshi ret «kelinshegi» atanadı.

Bul jaǵdayda olardıń aldında kóp túrli jańalıqlar ashıladı. Qalınlıq hám kúyew bolıp júrgende bári ańsat edi. Endi shańaraq olardıń aldına kóp sanlı jańa minnetlemelerdi qoyadı. Ol tek kúndelikli ruwzıgershilik penen ǵana baylanıslı

emes, al onıń menen qatar ózińdi birinshi ret belgili bir dárejede sheklew menende gárezli. Burın tez-tez qurdasınıń úyine barıp, waqıt penen esaplaspay, sóylesip otırıp qaytıwıń múmkin edi. Yamasa joraların menen qıdırıp júre beriwge bolar edi. Endi ózinniń qılatuǵın isindi, sheshimińdi ózińniń «yarımıń», yaǵnıy «yarın» menen kelisiwińe tuwra keledi. Burın ushırasarǵa tayarlanıp, kewildi kóterip kiyinip, juwınıp barar ediń. Endi hámme waqıt birge bolǵannan keyin, olpı-solpı bolıpta júre bereseń. Bul dáwirde jas sem`ya abırjıwdıń, konflikttiń, silkiniwdiń joqarı shegarasında jasaydı.

«Qız uaqıtında bári jaqsı, «jaman» qatın qaydan shıǵadı». Bunnan baxıtlılıq penen shıǵıwdıń jolı ol adamdaǵı burıńǵı, sen bilmegen belgilerge keshirimlilik penen qaraw, keshirimli bolıw ózińe de sın kóz-qarasta qarap qoyıw.

Sebebi xalıq aytqanıday: «Bir kún urıs bolǵan úyden, qırıq kún bereket ketedi».

Házir zaman demokratiya zamanı dep, ózinen úlken, kópti kórgen adamlardıń betinen alıw, oǵan húrmetizlik boladı. «Siz» dep sóylep, olardıń kewlin tabıw arqalı ata-ananıń húrmetine iye boladı. «Bir kesken nandı biriktire almaysañ» degendey, ayrılıw-ańsat, qosılıw, qıyın. Adamnıń baxıtı onıń ádepliliginde. Sebebi ádebi jaqsı adam súykimli boladı.

Muhabbat sezimi qısınspanı da tuwdıradı. Adamnıń hámme nárseden sharshaytuǵını sıyaqlı muhabbattan da sharshawı itimal. Súygen yarıń bolǵan menen, onıń kewlin barqulla esapqa alıwǵa úzliksiz umtılıw, onıń kemshiligin bárqulla sezbewge tırısıw, geyde zeriktirip te jiberiwi múmkin. Sebebi baxıtlılıq janǵa hámme waqıtqa berilgen awhal emes. Ol baxıt qolda turǵanda tolıq bahalanbay qalıwı da múmkin. «Altınnıń qolda barda qádiri joq» dep ókiniwshiliktiń de usınday tiykarı bar. Ómir tolıw- qaytıw, kóteriliw-basılıw sıyaqlı tolqınlar terbelisine megezeydi. Adamnıń ishki sezimlerinde de sonday terbelisler boladı.

Haqıyqatında erli-zayıplılardıń arasında shańaraq basshılığınıń qalıplesiwi qádimiy másele. Erli zayıplılardıń birewi shańaraqqa turmıs stilin engiziwde baslawshı bolıp shıǵadı. Bul basshılıq urıs-jánjelsiz tábiyǵıy jol menen qalıplesip, er menen hayaldıń birligin bekkemlewge járdem berse, sol waqıtta tatıwlıqqa hesh nárese kesent etpeydi.

Házirgi zamandaǵı geypara shańaraqlarda erkektiń dástúrli basshılıq etiwiniń ornına, ayırım erli-zayıplılardıń shańaraq ruwzıgershiligin uqıplılıq penen basqarıwǵa qaratılǵan qos hákimliliği payda bolǵanday.

Al, haqıyqatında hár kim óziniń uqıplılığınıń az ekenligin sezgen tarawında, ekinshige jol beriwi kerek. Shaması jaslardıń da jasaw sharayatın dúziwde árman etetuǵın usılı usı bolsa itimal.

Tábiyat sonday etip jaratqan hayal hám erler qubılıstı hár túrli etip túsiniwi arqalı birin-biri tolıqtıradı. Erdiń sheshiwshi háreketi, táwekelge beyimliliği, hayaldıń ıqtıyat bolıw qásiyetleri menen erkektiń qatańlılıǵı, xayaldıń jumsaqlıǵı, hayaldıń úy isine joqarı talǵamı, erkektiń sırtqı islerine uqıplılıǵı... Bul ózgeshelikler tek tábiyiy ǵana emes, tariyx penen, tábiyat penen, dástúr menen, úrp-ádetler menen bekkemlengen. Eger erkeklek shańaraqtan tıs jumıslarǵa juwap berse, támiynlewshi qorǵawshı rolin atqarsa, hayal shańaraqtıń ishki islerin tındırıwı óziniń jumsaqlılıǵı, dıqqatlılıǵı, bawırmanlıǵı azadalılıǵı menen onıń orının tolıqtıradı.

Muhabbat kúshli hám bekkem bolıwı ushın eri óziniń yarınıń názikligin sezip, kúyewge jaǵınıwǵa tırısıwın: uqıbın bilip, onı erkeletiwge háwesligin húrmetlep, inanǵıshlıǵın, nasharlıǵın sıylaw hám qollap quwatlawı kerek. Al hayal ómirinde eriniń ruwxlandırıwshısı bolsa, ondaǵı óziniń kúshine isenimin bekkemlese, onıń ustamlılıǵın, ǵayratın hám kúshin joqarı bahalasa ol úlken abroy hám dáwlet.

Hayaldin gózzallığı, jarqın júzligi, haq kewilligi, ózin qurban etiwge tayınlılıǵı, sezimleriniń názikligi, hár bir erdin júrek tarı. Sonday-aq erkektin isenimliligi, ruwxıy bálentligi, ǵayratlılıǵı, shıdamlıǵı hám erligi, aldın ala ǵamlanıwshılıǵı, issheńligi, kúsh-quwatı hár bir kelinshektin ármanı. Sonlıqtan «Bir hápteligin oylamaǵan qatınnan saqla, Bir aylıǵın oylamaǵan erkekten saqla» dep ayıladı. Bir sóz benen aytqanda hár kimnin ornı basqa, hayal erkeke sıyaqlı, al erkeke hayal sıyaqlı bolmaǵanı durıs.

Erdin jumısı: hayaldaǵı oǵan tán nasharlıq qásiyetin qollap-quwatlaw, yaǵnıy onin hámme waqıt unamlı bolıwǵa háwesine, mulayım hám erkeke qılwasına, sezimtalıq uqıplılıǵına dıqqatlı bolıw.

Hayaldin isi erdin erligin, ózine-óziniń isenimligin, hálisizge járdem beriwdegi rıtsarlıq qásiyetin, shańaraqtın, jámiyettin aldındaǵı parızın seziwlerin durıs bahalay biliw.

Hayal jumısında ǵárezsiz, jigerli, abroylı bolıwına qaramastan úyinde járdem kútedi, isin quwatlawdı kúseydi. Demek onı túsinietuǵın kúshli dos, qayırqom jubatıwshı kerek. Ulıwma erkekten hayal ózin qorǵawdı kútedi. Bunday úmittin buzılıwı nekege qanaatlanbawshılıqqa alıp kelip, erli-zayıplılar arasındaǵı qatnastı keskinlestiredi.

Sonday-aq erkeklardin de óziniń hayalınan kútkeni boladı: Ol hayaldin hámme waqıt súykimli, jumsaqlıqta kóriniwi, ilbirep turıwı, ózine tartımlılıǵı arqalı óz kórinisin tabadı.

Keskin issheń, óziniń ǵárezsizligin ayrıqsha kórsetiwshi hayal aldında, erkeke ápiwayı túrde albırap qaladı. Onin aǵımına erip ketedi, yamasa onin menen birden qarsılasıp qaladı.

Hayallar sol nárseni esapqa alıwı kerek: maqtanıwdin, ataq-qumarlılıqtın belgili bir bólegi erlardin sanasında hám tábiyatında bekkemlengen. Sol erlardin dóretiwshilik múmkinshiligin baǵdarlawshı, oǵan járdem beretuǵın hayaldan

artıq dos, qostar joq. Múmkin hámme hayal ruhlandırıwshı bola almas. Múmkin bunıń hámme uaqıt zárúrligide joq shıǵar, lekin erlerdiń óziniń ózine bahası joqarı sanaladı, oǵan itibarsız qaraw, onıń ústinen kúliw, kemsitiw jaǵdayları onıń esinde uzaq saqlanadı. Eriniń jekke adamgershiligin oylaǵan, eń súykimli hayalı bunday etse, kóp nárseni joytıp alıwı múmkin.

Álbette abroyǵa miynet penen erisiledi. Lekin, kúyewiniń umtılıwına hayalınıń járdem beriwi oǵan hámme waqıt «sen ele jetispegenseń» dep miyin jewden góre mın mártebe artıq.

Sotsiologlar, úyinde bassılıq etiwden ayrılǵan erler ózin tolıq bahalı adam emes degen pikir menen aqırında alkogollikler toparın kóbeytetuǵınlıǵın dálilleydi. Turmıs tájriybelerine qaraǵanda hayallardıń gózzal minez qulqı kúyewine de, yamasa kerisinshe erlerdiń jaqsı qılıq qılwaları hayalınada ótip, shańaraqtı abat etedi eken. Sonday aq «abıyǵa-babıy» bolıp qatnas jasaǵan hayallardıń erleri de ózi taqlette bolıp qalıplededi.

Tábiyat hayalǵa bılay deydi. «Qolınnan kelse sulıw bol, qáleseń dana bol, lekin sanalı-aqıllı bolıwǵa minnetliseń»...

Usınday sıylasıq biziń oyımızsha shańaraqtıń bekkem bolıwınıń tiykarǵı girewi bolıp, onı uslaw, úyleniw dástúrińiń joqarı gózzallıǵın, adamgershilik bahalıǵın arttıra beredi hám kelinshekler qız waqtındaǵı sıyaqlı jaqsı, tartımlı bolıp, súygen kewillerdi qabartpaydı, ádepliliktiń ájayıp kórinislerin ózinde saqlaydı.

Bir rauiyat bar: İlajsızdan ajrasıwǵa májbúr bolǵan kisiden qatınıń ayıbın sorǵanda «birewdiń ayıbın sorap ne qılasań», eger men, onıń menen qaytadan duz nesip tartıp jarasıp ketsem, óz hayalımıń ayıbın basqalarǵa pash qılǵan bolaman. Eger olay bolmaǵanda da duz-dám tatisıp birge bolǵan kúnlerimiz bar. Sonlıqtan ol hám bul hám ádeplilik emes» depti.

III-bap. Muhabbat – neke hám házirgi dáwir

1. Ğalabalıq mádeniyat hám nekege qastıyanlıq

Erli-zayıplılardıń bir-birine baylawshı nárese muhabbat. Eger úyleniw bir kópırge uqsatılsa, muhabbat sol kópirdi bekkem etiwshi shegeleri, dese, eger onı tastan salǵan binaǵa uqsatılsa, muhabbat onıń fundamenti dese arzıydı. Muhabbat bolǵan jerde parawan turmısta, mádeniyatta, mánawiyatta boladı. Sonıń ushın danıshpan İ.Gete

«Ashıqlıq quwanış,
Jaslıqtıń sıyı bar.
Jalgız sen jubanısh
Pirimseń sıyınar» dep tastıyıqlaǵan.

Bir-birine muhabbatları bolǵan erli zayıplılar dúnyanıń ráhátlerinde emes hátte mashaqatlarında da ómirlerin baxıtlı keshiredi. Muhabbattıń pák hám sap bolıwınıń tiykarǵı shárti menen erli-zayıplılardı bir-birine baylaydı hám minez-qulıqların dúzetip, aqılların uǵlastıradı.

Awa, muhabbattı turaqlı hám hasıl qılıw ushın er hám hayaldıń ózleriniń bir qansha úlesleri boladı. Egerde eki júrek ózleri bir-birine umtılatuǵın bolsa, kóbinshe órshimegen muhabbatta payda bola baslaydı, Áwelden ol muhabbat bar bolsa, ol sózsiz bekkemlenedi. Sonıń ushın biri-birine umılmaǵan halda «aramızda muhabbat joq» dep shikayat etiwshi er hám qatın durıs islemeydi. Bunday jaǵday shıǵıp qalsa eki tárep onıń tiykarǵı sebebin bilip, januyanı uslawǵa umtılıwı lazım.

Eri eger qatınıń muhabbatın arzu etse, onıń minez-qulqına tárbiya bersin deydi danalar. Sebebi miywalı daraqlar tárbiyaǵa mútaj bolǵanlıǵı sıyaqlı qatınlarda tárbiyaǵa mútaj. Qatında miywalı daraq. Jaman miyweni daraqtan emes, bálki onıń iyesinen kórgen sıyaqlı, qatında jaman bolıp tárbiyalansa onı erinen kórediler.

Sebebi, hayaldıń qulqı hár waqıtta eriniń qulqına uqsas hám baylanıslı bolǵanlıqtan, hayalın tárbiyalawǵa kirirken er eń dáslep óz qulqın tárbiyalawı kerek. Al hayal eger eriniń muhabbatın uslap turıwdı arızw etse, óziniń Alla taalanıń jaratqanlarınıń ishinde eń gózzalı ekenligin qádirlep, hár waqıt pák bolıwǵa ádetleniwi kerek. Sebebi patas qatın muhabbatqa sazawar bolmaydı. Pazıyletti ádet qılmaǵan qatın erine «Meni súymey-aq qoy», «Óytkeni súymek húrmetinen men maxrumman» degendi ańlatqanday boladı.

Ol eri joq waqıtta, yaki basqa bir jerge barganda ápiwayı kiyimlerde bolıp, eri aldında gózzal kiyimler menen ziyetleniwi kerek. Jamalı hám ziyeti erlerdiń ıshqısınıń sebepleri bolǵanlıqtan kelinshek bularga itibar berse muhabbattıda turaqlı uslaydı.

Ulıwma qaysı bir insan júdá úlken baylıqtıń, ullı mártebeniń iyesi bolsada, onıń tárbiyalı súygen qatını bolmasa ol baxıtlı emes. Óytkeni baxıt shańaraq ishinde ráhátli ómir keshirmekten ibarat bolıp, januya ishinde ráhát kórmegen adam onıń sırtında da ráhát kóre almaydı.

Hayal zatına húrmet kórsetiw, oǵan izzet bildiriw xalqımızdıń burınnan kiyatırǵan dástúri. Atalarımız-babalarımız hesh waqıtta hayal zatın tómen sanap, kemsitip kórmegen. Olardıń abroyı menen namısın qorǵap, qanatlıǵı qaqtırmay, tumsıqlıǵı shoqıtpay, qırǵıstay qorıp, sózlerine itibar berip, merekelerge aralastırıp, pikirlerin húrmetlegen. Házirgi kúnlerde de bul húrmet hám ǵamxorlıq, kewlin qaldırmawshılıq xalqımızdıń júrek tórinde saqlanǵan.

Soǵan baylanıslı qız balalarda óz tárepinen húrmetke ılayıq ádepli, ustamlı bolıwǵa tırısıwları kerek. Tilekke qarsı, geypara jaslar jeńilteklilik islep, nekege kirmey-aq jınıs qatnasına túsip, kóp sanlı qayǵı-hásretlerdiń sebepshisi boladı. Demek bul máselede qızlardıń ádepliligi onıń qorǵanı hám abroyı, keleshegi hám húrmeti ekenligin umıtpaw kerek boladı. Álbette turmısqa shıqqanǵa deyin qız atına kir juqtırmay, haq júrip, xadal turıw qız balanıńda, er jigittińde júdá

joqarı bahalanatıǵın qásiyetleriniń biri. Sebebi, otaw tigip shańaraq kóteretuǵın jas jubaylardıń muhabbattan tuwılǵan birinshi túninen jańa shańaraq kótergen januyanıń tariyxınıń baslanatıǵını túsiniikli.

Juwmaqlap aytqanda qaysı oyshıl yamasa alım, shayır yaki jazıwshınıń shıǵarmaların alıp qaraman, olardıń hesh qaysısı óziniń dóretiwshilik iskerliginde insan sezimleriniń eń kúshlisi hám sırlası, qádirlisi hám qımbatlısı esaplangan muhabbattan shetlep ótip ketpegen. İnsaniyat bar eken, muhabbat adamdı sırlı tuyǵılar álemine jetekleydi. Onı qıyınshılıqlardan ótiwge hám joqarı shoqqılargá shıǵıwǵa shaqıradı. Sonlıqtan onı marapatlaǵan, sebebi adamnıń baxtiyar dárejesine jetiwine apargan, shaxstıń ruwxıylıǵında hátteki ózinede námalim bolǵan qúdiretin ashıp bergen-usı muhabbat. Sonlıqtan mángi eski hám hámme waqıt jas nawqıran esaplangan bul insanıy tuyǵı hámmege tiyisli, áziz hám muxaddes bolıp qala beredi.

Ol tuyǵını tawap qılıw, onı úgit-násiyatlaw, hám úyreniw sıyaqlı sawaplı hám ájep isti atqarıw, tas júrekti eljiretiwge, múnásip qostarlıqtı bekkemlewge, insanıy mehribanlıqtı órshitiwge jol kórsetedi.

2. Qaraqalpaq shayırı Ájiniyaz hám I.Yusupovlardıń muhabbatı qásterlewi

Muhabbat qúdiretli kúsh, onıń tartım kúshi pátli hám quwanışlı. Ol bir tamannan adamǵa lázzet baǵıshlawı menen jaǵımlı, ekinshi tamannan óziniń sırlılıǵı menen qorqınıshlı İbrayım Yusupovtıń shıǵarmalarında muhabbat máselesi onıń derlik barlıq qosıq qatarlarında sezilip turadı.

Kórkem sóz, shıraylı obraz ol nársese muhabbattan tuwadı. İbrayım Yusupov muhabbat ushın gúresip jasaytuǵın adam, sonıń ushında baxtiyar. Ol muhabbatıń qanatında ózi menen ózi gúresedi túni menen qálem shaypaydı. Sonıń ushında onıń yarım ásirden beri muhabbatı qosıqqa aylanıp xalıq turmısın, ómiri, adam qatnasların mazmunlı etiuge xızmet etedi.

Ol muhabbat, súyispenshilik, sezim temasın óziniń púkil shıǵarmashılıǵına arqaw etken, úzbey, toqtatıp jırlaǵan. «Sózi muhabbatqa, muhabbatı qosıqqa aylanǵan» (J.Bazarbaev) ómirinshe sulıwlıqqa, ádeplikke ashıq bolǵan shayı. Ol ómirden tazalıq móldirlikten izlegen. Súyisken kewil lerdiń máńgilik sol qálpinde qalıwın ańsaǵan. Jurttı soǵan tárbiyalaǵan. Sonlıqtanda máńgi jasaytuǵın muhabbat tuwralı xalıqlarǵa óshpeytuǵın miyras qaldırǵan.

İbrayım hámmeniń janına jaqın. Onıń qosıq-jırısız toy ótpeydi. «Meniń jigit waqtım seniń qız waqtıń» dep súygenimizge aytamız. Onıń qosıǵı menen til qatamız, quwanamız. Olay bolsa júregi jıllılıq izlegen adamlardıń dilinde shayı jasay beredi. Ol usı menen ullı, usı menen máńgi.

Ol eldi, jerdi, Watandı, tábiyattı súyedi onıń oǵan muhabbatı tek tilden emes shın júreктен shıqqan haqıyqıy keuli hám gózlegen maqseti. Sebebi ol «Muhabbatsız bulbil sayraǵan emes» dep tastıyıqlasa, óziniń Watandı xalıqtı súyiudegi móldir muhabbatın shayırlıqtıń óshpes bulaǵı dep esaplap.

«Keulimde sónse jaslıq muhabbatım,

Qalayınsha men shayır bola alaman» dep shayırlıq talantınıń xalıqqa, elge muhabbatınan ekenligin kórsetedi. Ol ómirindegi muhabbat tuyǵıları, «Shayırlıq degen sırlı bulaqtıń sherbet suwların ishkizdiń bizge» degen qanaatlanıwshılıqtı bildiredi hám sol sherbet suwları onıń ómirlik joldası, máńgilik abroyı, barqulla muhabbatınıń sırlası boldı. Otlar sónsede hesh sónbeytǵın dúńya turǵansha turatuǵın adamıylıq násiyattıń hasılı, arman juldızlarınıń ańsauı poeziyaǵa muhabbat onı poeziya juldızı dárejesine kóterdi hám onıń ózine óziniń sózi menen «Adam juldızlardıń tilin ne bilsin sen bolmasa poeziya juldızı» dep bahalawǵa múmkinshilik tuwdırdı.

İbrayım Watandı, adamdı swyiu hám oǵan muhabbatı menen bir qatarda ıshqı muhabbatına úlken kewil bóledi. Onıń kóz qaralarında shın muhabbat bul júrek háuiri. Onıń qararı keskin, laulaǵan jalın. Shayırda muhabbatı qásterleu súygen yargá hadal bolıw, onı kirshiksiz taza halda uslau, sol jolda nege bolsa da bas tigiushilik shayırdıń alǵa tutar mıshanası. Sonlıqtan ol muhabbatıń kúshin:

«Bir ajayıp ot bar jerdiń júzinde,
Qupiya kúsh bar desedi ózinde,
Ishqı muwabbat der ol ottıń atın,

Sende sınap kórgenseńde quwatın» («Eski fontan esteligi») dep onıń lázzetine ashna bolsań, onıń ómir baǵıshlaytuǵın baǵlarında sayranlap tándi háwijlendirip kewil di nurlandırasań dep ulıǵlaydı.

Ol belgili danıshpan V.Shekspirdiń «Muhabbat kúshli náirse. Dúńyada onıń qáhárine duwshar bolıwdan artıq músibet hám oǵan xızmet qılıp ráhátleniuden kóre abzal baxıt joq» degen sózine taqabbil:

«Ashıqlıq penen kóp oynama bala,
Aqıl hushın biylep alar muhabbat,
Qurǵaq tamızıqqa ushqın túskendey,
Tútinsiz jalınsız janar muhabbat.

Abaysızda altın taxqa mindirip,
Húkimsizaq aytqanına kóndirip,
Aqmaqlardı aqlına endirip,
Aqıllını majnun qılar muhabbat».

Shayır muhabbattıń sırlı tásirin kórsetip onıń jolı jıńışke, onıń óziniń súrdeui bar ekenligin keltirip:

Muhabbattıń sırlı soqpaqlarınan,
Aldau nege kerek talay júrgenmen,
Onıń dártlerinen azaplarınan,

Májún emes májgún bolıp kórgenmen («Túni menen qırǵaullar shaqırdı») dep muhabbattıń sıyqırlı soqpaqların, kiyeli azapların keltiredi.

Muhabbat ómirdiń ullı shırayı. Ol kewil di jibitedi tábiyattı gúllendiredi, jer aspanıń qayılshılıǵın payda etedi. Ol haqqında shayır óz yarına muhabbatın bılay táripleydi.

«Qıstıń kúni qar gúller yarım sen júrgen jerde,
Jupar iyis shashar gúller, yarım sen júrgen jerde,
Bostanǵa dóner shóller, yarım sen júrgen jerde,
Ózgeshe sayrar bulbúller, yarım sen júrgen jerde,
Qáдемиіне qayıl jer yarım sen júrgen jerde».

dep muhabbattıń pinhamı lepleri súygen yardı sonsha biyikke kóterip onı júdá kórkemlik penen súwretletedi.

Muhabbattan joqarı dárejede stimul almaǵan adamnan úmitleniwge bolmaytuǵınlıǵın, ol tiri sıyaqlı bolıp kóringen menen shınında ol óli adamday dep qarap shayır:

«Gózzallıq degenniń ózi ómir» (Chernıshevskiy) degen İbrayım aǵa sulıwlıqtı qıyaldan emes, ómirden izleydi. Eski salt-sana hám túrli aldamsı uǵımǵa baylanıslı qıyaldıǵı, perishtelerden» «húr qızınan» sulıwlıq tappaydı, olardı qoya turıp qádimgi adamǵa tán shın hasıl ayaulı qásiyetti haqıyqıy muhabbat poeziyasına aylandıradı.

Shayırdıń shıǵarmalarında muhabbat konkret hám mákkarlı. Ol qashan kelse oylanbastan kele beredi hám eskertpesten ketedi.

Bay jarlıma kimligińe qaramas,

Qaysı auıldń qızısań dep soramas,

Ayaǵıńa seni jıǵar muhabbat («Ashıqlıq penen oynama bala»).

İbrayımń shıǵarmalarında adam ózi ǵana súyip qoymastan ózinde súygize alıw máselesine úlken kewil bólinedi. Onıń qosıqlarında muhabbat eki táreptiń laulap janıuı. Eger seniń muhabbatıń juwap muhabbatıń tuyǵısın almasa onday muhabbat dármansız. Muhabbatta tek «tap ózi» bolıp eki júrek bir biri menen úylesiui, únlesiui zárúr. Shayır

Tauda gúl kóp biri-birinen táuir,

Bári bir qushaqa sıymas hám auır» dep onıń saylandılıq xarakterin kórsetse, olay bolmasa

Yarınıń kózine shóp salǵan yarın,

Kókireginde gúdikli gúmanı bolar» dep anıqlaydı. Ulıwma shayıır muhabbatıń shaymalanbawınıń shaydası, onıń turaqlılıǵınıń pidayısı. Ol

Taza júrek taza tálim sebedi,

Muhabbatı alday almas sıylar jas,

Súysek, usılay shın súyeyik, sebebi,

Shıntlap súygen kewil hasla aynımas» dep tujırımdaydı.

Gózzallıq muhabbatıń dárekleriniń tiykarǵısı. Ol erdeden-aq babalarımız tárepinen qásterlengen. Gózzallıq barlıq tillerde ulıǵlanadı hám hámmege xosh keledi. Dúnyada jaqsı nárseler kóp olardı kórip oǵan qayıl qalıw adamlardı shadlandıradı, tábiyatın pákize qıladı, peylin keńeytedi. Lekin hesh nárese gózzal júzdi basa almaydı. Sebebi ol sonday quwanış baxısh etedi, basqa heshqanday quwanış oǵan teń kelmeydi.

Danalar gózzal júz dúnya saodatlıǵınıń sebepshisi. Eger gózzal júz jáne jaqsı qılıqlar menen úylesse onda ol baxıt-saadattıń eń joqarı dárejesi dep

esaplağan. Sebebi adamnıń sırtqı kórinisi hám tábiyatı jaqsı bolsa ol quday ushında adamlar ushında súykimli boladı. Omar Hayam bul máselede mınaday saual qoyadı «Altın ne ushın gózzal?» dep oğan ol qımbat bahalı metal bolğanı ushın emes, bálki insan bezek sıpatında paydalanğanlıǵı, onıń salamatlıqqa xızmet qılğanı sebepli gózzaldur» dep juwap berip ol gózzal júzdiń adamlardı qayırılı, ómirден qayıp qıladı, adamlardı ashıq kewil , mırza etedi, baylıqtı kóbeytip, joqarǵı mansapqa eristiretuǵının kórsetedi. Shınında tán gózzallıǵı jan gózzallıǵınıń qorǵanı, yaǵnıy jasawınıń qorǵanı onıń mártebesiniń tiyegi. Sonıń ushın «Sulıwdı adam janı qıymaydı eken» dep durıs ayılǵan.

İbrayım aǵa óz shıǵarmalarında sulıw júzdi joqarı bahalap onı sheber sáwlelendiriude hár dayım sheberlik kórsetedi. Ol:

«Qızǵısh alma suwın jıyıp,

Júzine qoyǵanba quyıp,

Jup qárelı kúnge kúyip,

Pisip turma yaki kózbe,

Peri joqdur bunnan ózge» dep súwretleydi.

Shayır:

«Qara shashı ash belinde,

Qaraqalpaqtıń elinde,

Ne sulıwlar joq doslarım,

Kórseń keter ıqtıyarıń dep sulıwlıqtıń ıqtıyarsız, ıshqı otına jaǵıp, qayǵı hásiretti de alıp keletuǵının kórsetip:

Bir qayırılıp baqpadıń-shadlanıp kúle almadım,

Basta dauran turıp men dáwrän súre almadım,

Sen júre aldıń mensiz basqalar menen shaǵlap,

Sensiz basqalar menen men shaǵlap júre almadım,

Jeti dúrkin qız óter bir jigittiń tusınan,

Qaysı dúrkin ishinde baratqanın bile almadım» dep qıynaladı, muhabbat ıshqısına kúyedi.

Shayır ıshqı muhabbat dártin, jalınlı zawıq háuijli tolqınlanıw ekenin kórsetip

Qıya-qıya baqqan xiyualı gózzal,

Ishqında janbağan, janğanda jaman,

Páruanalar ózin otlarğa urğan,

Dártiń janıp turğan shamnanda jaman» dep muhabbat otınıń azaplı háurin, súygen júrektiń lúpilin kórsetedi.

Shayır ushın muhabbat basqa ushın jasaw hám oğan jan ayamay xızmet etiu, ekeudiń bireu bolıp jasauı. Ol

Muhabbat hám qosıq – azaplı arman,

Sol eki esike óliuge barmań,

Jol sharshatqan jas uyqındı gúzetip,

Tań atqansha qosıq oylap shıǵarman» dep pálekli qosta túneudegi muhabbat lázzetlerin, shadlı hám baxıtlı daurandı súwretlep

Auil sırtında yar kútse intizar,

Sholpan «uyıqap qalıp» qılıq shıǵarar.

Qara shashiń menen aq bilegińe,

Peshexana artınan ay sıǵalar

Sen oyanıp ayttıń «Ele jatpadıń,

Boldı qıynay berme qıyal atların...»

Men aytım «Azıraq tamashalayın

Dúzde tańniń qulan iyek atqanın» qanday muhabbat demleri, qanday ómirge tatıytuǵın bir tún, qanday ruwxıy jaqınlıq kórinip ol lázzettiń áhmiyetin shayır

Qansha jol bar, oyǵa almayın hasla,

Keuil tasıp aqsın juldızlı yoshqa,

Dúnya turar dáwran óter hár kimnen,

Bir túnep shıqqanday pálekli qosta» dep gózzal máwritlerdiń abzallıgın, hámme nárseniń ótkinshiligin sheber súwretleydi.

Keshegi totalitarizm dáwirinde muhabbat sezimi aytarlıqtay bahalanbadı. Proletariat muhabbatqa eltip otırmaydı» onıń oǵan waqtı joq dep muhabbat sezimlerde jaqtırmadı hám adamnıń erkine ırıq bermey, sál pál nárseden abıraydan ayırdı. Shayırdıń «Eki jol» degen qosıǵında urıstıń jaraqatlanıp qaytqan, elge kelip kóp jıllar kolxozǵa baslıq bolǵan qatań isker, hadal kisiniń hayalı gúzgi qazıwdaǵı awır jumıstan auruu bolıp, tósek tartıp uzaq jatıslı bolǵanlıqtan óziniń úyinde kópten kómeklesip júrgen, kúyeui urısta qazalanǵan, kelindi ilajsızdan alıp bergenin, onı eldiń quwatlaǵanın kórsetip:

El bildi. Bilsede ersi kórmedi,

Kerek adam edi aǵam xalıqqa,

Baslıq basqa buzıq joldan júrmedi,

Kelindi ol máslik ushın alıppa» dep keltirip onı raykom byurosına shaqırtıp tum tusınıń siyasat shıjımın orap «Buzıqsań dep alıratı paqırdı»

«Sonda bir aqıllı náháni turıp,

Jol qoymadı qattı sózge barıwǵa,

Sizge eki jol bar-dedi buyırıp,

Partiyada qalıwǵa ya qalmawǵa,

Birinshi jol jas qatındı qoyasań,

Sóytip eplep, partiyada qalasań,

Ekkinshi jol toqalındı qushasań,

Partbilette tapsırasań ushasań,

Jan kirgendey boldı aǵam bayqusqa,

Qaytadan kirgendey qırǵın urısqa,

Ayttı «Má,partbilet,netemen endi,

«Ekinshi joldan-aq ketemen endi» dep súygen kewil diń turaqlılıǵın hám lawazımınan artıq ekenligin hám ol dáwirdegi adam sezimin qorlawshılıqtı bildiredi. Solay etip muhabbattıń kúshin:

Ázelden dúnyanıń isi arasat,
Patsha patshalarǵa keltirer apat,
Tek sen áyyemgi altın taxtıńnan,
Taydırarlıq kúsh joq, gózzal muhabbat» dep jırlaydı.

Íbrayım qosıqlarında súygen bolsań tolıǵı menen, sol turısında onıń qılıq qılıuası menen, kiygen kiyimleri menen hátteki úyiniń ishi menen, dógeregi menen qosa súyiudi jırlaydı. Solay etip muhabbattıń ózinshe tásiriligin kórsetedi. Ol:

Kim meni «suye almas» dep qılar nasaq,
Súyemen hátte baǵda shımshıǵıńdı,
Ayneginiń aldında dumshege usap,
Shompiyǵan seniń qara pıshıǵıńdı,
Úyińniń aldında úsh terekte,

Bárinde júregimnen emes jıraq» dep súygen yardıń ortalıǵın súyiudiń úlgisin kórsetedi.

Túste jatsam uyqı bermedi shıbın,
Sharshıńdı sheshtińde japtıń júzime,
Sol sharshıńnan shıqqan shashıńniń iysin,

Heshbir átir suwdan tappadım ele» dep onıń sharshısında, shashında, iysinde alpesheudi kórsetedi.

Shayırdıń qosıqlarında muhabbat tosattan kelmeydi, biraq bildirmey ketedi. Onıń ayrılıq dártleri qıyın hám aur lekin onı jeńip alıwda adamıy paziylet onı umıtpau ekenligin este tutadı.

Shayırdıń shıǵarmalarında muhabbat ruwxıylıq qubılıs súyiskenlerdiń iybeligi, túsimpazlıǵı, aqıl parasatı oqırmanlarǵa ayrıqsha tásir etip, muhabbattı

ishqıdan ayırıp onıń milliyliğin, kóregenliğin saqlap turadı hám onıń ruwxıy qubılıs ekenliğin eskertedi.

Onıń muhabbat haqqında qosıqları «súyemen», «kúyemen», «sensiz maǵan ómir joq», «men súyemen sen súyeseńbe», «eger maǵan qosılmasań asılıp ólemen», «atılaman» dep qosıq jazıp júrgenlerden, pútkilley ózgeshe hám ruwxıy kámilikke tabınıw bolǵanlıqtan joqarı taqılettegi qosıq jazıp júrgen shayırlar İbrayımdı jaqsılap oqıp alsa onday sariuayımlıqtıń oqıwshıǵada, ózinede paydası joq jılawıq bos sózlerden turatuǵın qosıqlardan bas tartar edi.

Sonday-aq İbrayım aǵanıń muhabbat tuyǵıları onı shaymalawdan awlaq. sharapatlı hádiyse ekenligine isenedi.

Onıń muhabbat haqqında danalıq oyları házirgi dáwirde shet ellerdegi geypara shayırlardıń aytqanıday: «Muhabbat sekske aylandı, seks sawdaǵa aylandı, sawda doslıqqa aylandı» dep muhabbattıń qádirsizlenip atırǵanlıǵınan qorǵan bolıw imkaniyatına iye.

Albette adam perishtede, hayuanda emes, adamdı adamıyılıq jınısıy qatnas muhabbattıń bir elementi, lázzetli paytı, bireuiniń bireuine arnauı. Lekin bul biologiyalıq qubılıs. Shayırdıń lirikalarındaǵı bul másele aqıl parasat penen, joqarı adamgershilik, pák sezimleri menen iske asıp olardıń artında jasırınıp turadı.

Shayırlar ol biologiyalıq qubılıstı názerde tutqanda milliylikti esapqa alıp qısılıp, qımırılıp, «Jumsaq kókirekke qoydı basımdı» yamasa «ashılǵan kókiregin qısılıp qımtıp» degen túsinikler menen bildiredi. Sebebi ol pak sezimler hám adamgershiliksiz tek jınısıy háueslikke tiykarlangan muhabbattaǵı qatnas apatqa alıp keletuǵınan tolıq túsindiredi.

Shayırlar lirikasında shın muhabbatta heshqanday sawda bolmaydı, «Shın muhabbat-bul júrek hámiri», ol ózgeshe bir sırlı kúsh, lapıldap janıp turǵan

ot, onı heshqanday esap penen, yamasa dúnya-mal menen jıǵıp ala almaysań. Sonıń menen qatar muhabbatnıń uranı martlik, ózińdi qurban qılıw, qorqaqlıq taysalıwshılıq onıń jini. Sonıń ushın shayır.

Muhabbat ol arqan emes atpaǵa,
Baytal emes qurıq taslap tutpaǵa,
Qızdıń janı jaqsı kórer martlikti,
Ádetlenbe sır aldırıp buqpaǵa» dep («Qurıq») násiyatlaydı.

İbrayım ushın muhabbat máńgiden kiyatırǵan adamzattıń joldası. Adamzat tariyxı muhabbat tariyxı. Hárbir aulad hárbir insan muhabbatı ózine tán ómiriniń kórki hám jarasıǵı qılıp alıp heshkimge usamaytuǵın jolın tauıp aladı. Onıń pikirinshe muhabbat ómirdi jańartıwshı, bayıtıwshı, alǵa baǵdarlawshı ádiwli qádriyat sıyaqlı dálillenedi. Sonlıqtan óziniń qosıqlarında poemalarında hámmeni óz muhabbatın qásterlep, qádirine jetiwge onı qorǵay biliwge shaqıradı.

Muhabbat qúdiretli kúsh, onıń tartım kúshi pátli hám quwanışlı. Ol bir tamannan adamǵa lázzet baǵıshlawı menen jaǵımlı, ekinshi tamannan óziniń sırlılıǵı menen qorqınışlı İbrayım Yusupovtıń shıǵarmalarında muhabbat máselesi onıń derlik barlıq qosıq qatarlarında sezilip turadı.

Kórkem sóz, shıraylı obraz ol nársege muhabbattan tuwadı. İbrayım Yusupov muhabbat ushın gúresip jasaytuǵın adam, sonıń ushında baxtiyar. Ol muhabbatnıń qanatında ózi menen ózi gúresedi túni menen qálem shaypaydı. Sonıń ushında onıń yarım ásirden beri muhabbatı qosıqqa aylanıp xalıq turmısın, ómirdi, adam qatnasların mazmunlı etiuge xızmet etedi.

Ol muhabbat, súyispenshilik, sezim temasın óziniń púkil shıǵarmashılıǵına arqaw etken, úzbey, toqtatıp jırlaǵan. «Sózi muhabbatqa, muhabbatı qosıqqa aylanǵan» (J.Bazarbaev) ómirinshe sulıwlıqqa, ádeplikke ashıq bolǵan shayır.

Ol ómirde tazalıq móldirlikten izlegen. Súyisken kewil lerdiń mángilik sol qálpinde qalıwın ańsaǵan. Jurttı soǵan tárbiyaláǵan. Sonlıqtanda mángi jasaytuǵın muhabbat tuwralı xalıqlarǵa óshpeytuǵın miyras qaldırǵan.

İbrayım hámmeniń janına jaqın. Onıń qosıq-jırısız toy ótpeydi. «Meniń jigit waqtım seniń qız waqtıń» dep súygenimizge aytamız. Onıń qosıǵı menen til qatamız, quwanamız. Olay bolsa júregi jıllılıq izlegen adamlardıń dilinde shayır jasay beredi. Ol usı menen ullı, usı menen mángi.

İbrayım aǵanıń muhabbat jırı abstraktlı emes, real, sezimlik móldir hám dúnyadaǵı barlıq nákaslıqqa qarsı turatuǵın júrek hámiri. Ishki pútinlik ózin joytqan qalıslıq muhabbatınan kúyip janıwdıń shın qálbinen shıǵatuǵınlıǵı hám haqıyqatlıǵı shayırdıń lirikalıq qaharmanlarınıń tiykarǵı belgisi

Ol eldi, jerdi, Watandı, tábiyattı súyedi onıń oǵan muhabbatı tek tilden emes shın júrekte shıqqan haqıyqıy keuli hám gózlegen maqseti. Sebebi ol «Muhabbatsız bulbil sayraǵan emes» dep tastıyıqlasa, óziniń Watandı xalıqtı súyiudegi móldir muhabbatın shayırlıqtıń óshpes bulaǵı dep esaplap.

«Keulimde sónse jaslıq muhabbatım,

Qalayınsha men shayır bola alaman» dep shayırlıq talantınıń xalıqqa, elge muhabbatınan ekenligin kórsetedi. Ol ómirindegi muhabbat tuyǵıları, «Shayırlıq degen sırlı bulaqtıń sherbet suwların ishkiydiń bizge» degen qanaatlanıwshılıqtı bildiredi hám sol sherbet suwları onıń ómirlik joldası, mángilik abroyı, barqulla muhabbatınıń sırlası boldı. Otlar sónsede hesh sónbeytǵın dúnya turǵansha turatuǵın adamıyılıq násiyattıń hasılı, arman juldızlarınıń ańsauı poeziyaǵa muhabbat onı poeziya juldızı dárejesine kóterdi hám onıń ózine óziniń sózi menen «Adam juldızlardıń tilin ne bilsin sen bolmasa poeziya juldızı» dep bahalawǵa múmkinshilik tuwdırdı.

İbrayım Watandı, adamdı swyiu hám oǵan muhabbatı menen bir qatarda ıshqı muhabbatına úlken kewil bóledi. Onıń kóz qaralarında shın muhabbat

bul júrek háwiri. Onıń qararı keskin, lawlaǵan jalın. Shayırda muhabbattı qásterleu súygen yarǵa hadal bolıw, onı kirshiksiz taza halda uslaw, sol jolda nege bolsa da bas tigiushilik shayırdıń alǵa tutar nıshanası.

Shayır muhabbattıń sırlı tásirin kórsetip onıń jolı jıńishke, onıń óziniń súrdeui bar ekenligin keltirip:

Muhabbattıń sırlı soqpaqlarınan,
Aldau nege kerek talay júrgenmen,
Onıń dártlerinen azaplarınan,

Májún emes májgún bolıp kórgenmen («Túni menen qırǵaullar shaqırdı») dep muhabbattıń sıyqırlı soqpaqların, kiyeli azapların keltiredi.

Muhabbat ómirdiń ullı shırayı. Ol kewil di jibitedi tábiyattı gúllendiredi, jer aspannıń qayılshılıǵın payda etedi.

Muhabbattan joqarı dárejede stimul almaǵan adamnan úmitleniuge bolmaytuǵınlıǵın, ol tiri sıyaqlı bolıp kóringen menen shınında ol óli adamday dep qarap shayır:

Muhabbat! Bulaq bolıp aǵıl, arman!
Ómirdiń shıraǵısań jaǵıp alǵan,
Ishqında bir kúymegen adam sira,
Aǵash qoy bar jemisin qaǵıp alǵan,
Muhabbat hámirine baǵınarman,
Tutansań shaqmaq bolıp shaǵılarman.
Jambıldıń jasın bizge bergendede,
«Jarılqa!» dep ózin tabınarman.

Shayırdá tán sulıwlıǵı menen jan sulıwlıǵı ishqi muhabbatınıń tiykarǵı dáregi hám jaǵdayı. Húrmettiń tiykarı. Sonlıqtan shayır «Hayal sulıwlıǵı-shıray hám aqıl» dep tastıyıqlaydı.

«Gózzallıq degenniń ózi ómir» (Chernıshevskiy) degen İbrayım aǵa sulıwlıqtı qıyaldan emes, ómirden izleydi. Eski salt-sana hám túrli aldamsı uǵımǵa baylanıslı qıyaldıǵı, perishtelerden» «húr qızınan» sulıwlıq tappaydı, olardı qoya turıp qádimgi adamǵa tán shın hasıl ayaulı qásiyetti haqıyqıy muhabbat poeziyasına aylandıradı.

Shayırdıń shıǵarmalarında muhabbat konkret hám makkarlı. Ol qashan kelse oylanbastan kele beredi hám eskertpesten ketedi.

Bay jarlıma kimligińe qaramas,

Qaysı auıldın qızısań dep soramas,

Ayaǵıńa seni jıǵar muhabbat («Ashıqlıq penen oynama bala»).

İbrayımınń shıǵarmalarında adam ózi ǵana súyip qoymastan ózinde súygize alıw máselesine úlken kewil bólinedi. Onıń qosıqlarında muhabbat eki táreptiń laulap janıuı. Eger seniń muhabbatıń juwap muhabbatıń tuyǵısın almasa onday muhabbat dármansız. Muhabbatta tek «tap ózi» bolıp eki júrek bir biri menen úylesiui, únlesiui zárúr.

Kókireginde gúdikli gúmanı bolar» dep anıqlaydı. Ulıwma shayır muhabbatıń shaymalanbawınıń shaydası, onıń turaqlılıǵınıń pidayısı.

Gózzallıq muhabbatıń dárekleriniń tiykarǵısı. Ol erdeden-aq babalarımız tárepinen qásterlengen. Gózzallıq barlıq tillerde ulıǵlanadı hám hámmege xosh keledi. Dúnyada jaqsı nárseler kóp olardı kórip oǵan qayıl qalıw adamlardı shadlandıradı, tábiyatın pákize qıladı, peylin keńeytedi. Lekin hesh náse gózzal júzdi basa almaydı. Sebebi ol sonday quwanış baxısh etedi, basqa heshqanday quwanış oǵan teń kelmeydi.

Danalar gózzal júz dúnya saodatlıǵınıń sebepshisi. Eger gózzal júz jáne jaqsı qılıqlar menen úylesse onda ol baxıt-saadattıń eń joqarı dárejesi dep esaplaǵan. Sebebi adamnıń sırtqı kórinisi hám tábiyatı jaqsı bolsa ol quday ushında adamlar ushında súykimli boladı. Omar Hayam bul máselede mınaday

saual qoyadı «Altın ne ushın gózzal?» dep oǵan ol qımbat bahalı metal bolǵanı ushın emes, bálki insan bezek sıpatında paydalanǵanlıǵı, onıń salamatlıqqa xızmet qılǵanı sebepli gózzaldur» dep juwap berip ol gózzal júzdiń adamlardı qayırılı, ómirден қайıl қıladı, adamlardı ashıq kewil , mırza etedi, baylıqtı kóbeytip, joqarǵı mansapqa eristiretuǵının kórsetedi. Shınında tán gózzallığı jan gózzallıǵınıń qorǵanı, yaǵnıy jasawınıń qorǵanı onıń mártebesiniń tiyegi. Sonıń ushın «Sulıwdı adam janı qıymaydı eken» dep durıs ayılǵan.

Kórseń keter ıqtıyarıń dep sulıwlıqtıń ıqtıyarsız, ıshqı otına jaǵıp, qayǵı hásiretti de alıp keletuǵının kórsetip:

Bir qayırılıp baqqadıń-shadlanıp kúle almadım,
Basta dauran turıp men dáwrän súre almadım,
Sen júre aldıń mensiz basqalar menen shaǵlap,
Sensiz basqalar menen men shaǵlap júre almadım,
Jeti dúrkin qız óter bir jigittiń tusınan,

Qaysı dúrkin ishinde baratqanın bile almadım» dep qıynaladı, muhabbat ıshqısına kúyedi.

Shayır ıshqı muhabbat dárting, jalınlı zauıq háuijli tolqınlanıw ekenin kórsetip

Qıya-qıya baqqan xiyualı gózzal,
Ishqında janbaǵan, janganda jaman,
Páruanalar ózin otlarǵa urǵan,

Dárting janıp turǵan shamnanda jaman» dep muhabbat otınıń azaplı háurin, súygen júrektiń lúpilin kórsetedi.

Tań atqansha qosıq oylap shıǵarman» dep pálekli qosta túneudegi muhabbat lázzetlerin, shadlı hám baxıtlı daurandı súwretlep

Aul sırtında yar kútse intizar,

Sholpan «uyıqap qalıp» qılıq shıǵarar.

Qara shashiń menen aq bilegińe,

Peshexana artınan ay sıǵalar

Sen oyanıp ayttıń «Ele jatpadıń,

Boldı qıynay berme qıyal atların...»

Men aytım «Azıraq tamashalayın

Dúzde tańnıń qulan iyek atqanın» qanday muhabbat demleri, qanday ómirge tatıytuǵın bir tún, qanday ruwxıy jaqınlıq kórinip ol lázzettiń áhmiyetin shayır

Qansha jol bar, oyǵa almayın hasla,

Keuil tasıp aqsın juldızlı yoshqa,

Dúnya turar dáwran óter hár kimnen,

Bir túnep shıqqanday pálekli qosta» dep gózzal máwritlerdiń abzallıǵın, hámme nárseniń ótkinshiligin sheber súwretleydi.

Keshegi totalitarizm dáwirinde muhabbat sezimi aytarlıqtay bahalanbadı. Proletariat muhabbatqa eltip otırmaydı» onıń oǵan uaqtı joq dep muhabbat sezimlerdi jaqtırmadı hám adamnıń erkine ırıq bermey, sál pál nárseden abıraydan ayırdı. Shayırdıń «Eki jol» degen qosıǵında urıstıń jaraqatlanıp qaytqan, elge kelip kóp jıllar kolxozǵa baslıq bolǵan qatań isker, hadal kisiniń hayalı gúzgi qazıwdaǵı awır jumıstan auırıu bolıp, tósek tartıp uzaq jatıslı bolǵanlıqtan óziniń úyinde kópten kómeklesip júrgen, kúyeui urısta qazalanǵan, kelindi ilajsızdan alıp bergenin, onı eldiń quwatlaǵanın kórsetip:

El bildi. Bilsede ersi kórmedi,

Kerek adam edi aǵam xalıqqa,

Baslıq basqa buzıq joldan júrmedi,

İbrayım qosıqlarında súygen bolsań tolıǵı menen, sol turısında onıń qılıq qıluası menen, kiygen kiyimleri menen hátteki úyiniń ishi menen, dógeregi

menen qosa súyiudi jırlaydı. Solay etip muhabbatnıń ózinshe tásiriligini kórsetedi.

Shayırdıń shıǵarmalarında muhabbat ruwxıyılıq qubılıs súyiskenlerdiń iybeligi, túsimpazlıǵı, aqıl parasatı oqırmanlarǵa ayrıqsha tásir etip, muhabbatı ıshqıdan ayırıp onıń milliyligin, kóregenligin saqlap turadı hám onıń ruwxıy qubılıs ekenligin eskertedi.

Onıń muhabbat haqqında qosıqları «súyemen», «kúyemen», «sensiz maǵan ómir joq», «men súyemen sen súyeseńbe», «eger maǵan qosılmasań asılıp ólemen», «atılaman» dep qosıq jazıp júrgenlerden, pútkilley ózgeshe hám ruwxıy kámilikke tabınıw bolǵanlıqtan joqarı taqılettegi qosıq jazıp júrgen shayırlar İbrayımdı jaqsılap oqıp alsa onday sarıuayımlıqtıń oqıwshıǵada, ózinede paydası joq jılawıq bos sózlerden turatuǵın qosıqlardan bas tartar edi.

Sonday-aq İbrayım aǵanıń muhabbat tuyǵıları onı shaymalaudan aulaq. sharapatlı hádiyse ekenligine isenedi.

Onıń muhabbat haqqında danalıq oyları házirgi dáwirde shet ellerdegi geypara shayırlardıń aytqanıday: «Muhabbat sekske aylandı, seks sawdaǵa aylandı, sawda doslıqqa aylandı» dep muhabbatnıń qádirsizlenip atırǵanlıǵınan qorǵan bolıw imkaniyatına iye.

Albette adam perishtede, hayuanda emes, adamdı adamıyılıq jinisiy qatnas muhabbatnıń bir elementi, lázzetli paytı, bireuiniń bireuine arnauı. Lekin bul biologiyalıq qubılıs. Shayırdıń lirikalarındaǵı bul másele aqıl parasat penen, joqarı adamgershilik, pák sezimleri menen iske asıp olardıń artında jasırınıp turadı.

Shayırdıń ol biologiyalıq qubılıstı názerde tutqanda milliylikti esapqa alıp qısıp, qımırılıp, «Jumsaq kókirekke qoydı basımdı» yamasa «ashılǵan kókiregin qısıp qımtıp» degen túsinikler menen bildiredi. Sebebi ol pak

sezimler hám adamgershiliksiz tek jınısıy háueslikke tiykarlangan muhabbattaǵı qatnas apatqa alıp keletuǵınan tolıq túsindiredi.

Shayır lirikasında shın muhabbatta heshqanday sawda bolmaydı, «Shın muhabbat-bul júrek hámiri», ol ózgeshe bir sırlı kúsh, lapıldap janıp turǵan ot, onı heshqanday esap penen, yamasa dúnya-mal menen jıǵıp ala almaysań. Sonıń menen qatar muhabbattıń uranı martlik, ózińdi qurban qılıw, qorqaqlıq taysalıwshılıq onıń jini. Sonıń ushın shayır.

Muhabbat ol arqan emes atpaǵa,

Baytal emes qurıq taslap tutpaǵa,

Qızdıń janı jaqsı kórer martlikti,

Ádetlenbe sır aldırıp buqpaǵa» dep («Qurıq») násiyatlaydı.

İbrayım ushın muhabbat máńgiden kiyatırǵan adamzattıń joldası. Adamzat tariyxı muhabbat tariyxı. Hárbir aulad hárbir insan muhabbattı ózine tán ómiriniń kórki hám jarasıǵı qılıp alıp heshkimge usamaytuǵın jolın tauıp aladı. Onıń pikirinshe muhabbat ómirdi jańartıwshı, bayıtıwshı, alǵa baǵdarlawshı ádiuli qádriyat sıyaqlı dálillenedi. Sonlıqtan óziniń qosıqlarında poemalarında hámmeni óz muhabbatın qásterlep, qádirine jetiuge onı qorǵay biliuge shaqıradı.

Juwmaqlaw

Muhabbat dosliqtıń, tatiwliqtıń, húrmettiń eń bálent shıńı. Ertegedi indeetslerdiń traktatınıń birewinde mınaday delingen. «Adamnıń bir-birine háwesin keltiretuǵın úsh dárek bar: Onıń janınıń sulıwlıǵı, oǵan degen doslıqtı, onıń aqıl – parasatı, húrmetti, onıń sın sınbatı ishqını usı úshewi jıynalsa súyispenshilikti payda etedi. Usı úsh nárese qosılıp adamnıń háwesin keltiretuǵın muhabbattı payda etedi.

Mine, usı muhabbat adam ómiriniń ullı jarasıǵı. Adamdı gúllendiriwshi. Muhabbat penen adamnıń barlıq turmısı baylanıslı. Muhabbat adamnıń ishki dúnyasındaǵı ilahiyda ruwxıy sezimlerin bina bolǵan jan halatı. Sebebi, adam birewdi súygenliginen yaki birewdiń súyetuǵınlıǵın sezgenlikten yamasa birew súyip qalar-aw dep úmitlengenlikten ğayrat salıp isleydi, umtıwshılıq penen jasaydı. Onısız hámme nárese óli hám kewilsiz boladı. Muhabbat ekinshi adam ushın jasaw. Ekinshi adamnıń kuwanışına da, qayǵısına da ortaqlı bolıw. Jekke óziniń iske asıra almaytuǵın, maqsetke jetiwdegi qıyınshılıqlar menen gúreste awır júkti birge qollasıw bolıp esaplanadı.

«Adam haywan da emes, perishtede emes, onıń súyispenshiligi haywanlarsha, yamasa platonshada bolmaydı, adamlarsha bolıwı kerek - degen edi Belinskiy. Demek, adamdaǵı muhabbat jınısıy ishqi menen baylanıslı bolǵan sociallıq qubılıs. Biraq muhabbattı tek jınısıy jaqtan qanaatlanıwshılıq dep qarawǵa bolmaydı. Ol sezim, kóp quwanış ákeliwshi sezim, ol kóz-qarasta jaqınlıq, bir maqsetke umtıwshılıq penen, ulıwma iske birge kúsh salıw menen gózzal. Demek, haqıyqıy muhabbat doslıqtan shıǵadı. Eger ishqi doslıq penen bekkemlenbese, onda kewil bostanında kóz jargán muhabbat urkan atpaydı hám onıń ústine oǵan aqıl parasat, húrmet qosılmasa, ol tezden ğayıp boladı. Demek, shın doslıqsız adam bir birewdiń jaqsı hám jaman táreplerin bilmey turıp, turaqlı hám tereń muhabbatqa iye bolıwı, yaǵnıy bekkem saw, baxıtlı januya bolıwı múmkin emes».

Muhabbat tań qalarlıq ájayıplardı dóretdi. Adamzattıń tariyxın mádeniyattıń hám muhabbattıń tariyxı dewge boladı. Birinshi xudojniktiń qálemin jondırǵan, birinshi shayırdıń kewline yosh berip, qosıq jazdırǵan usı muhabbat. Tariyxta ájayıp shıǵarmalardıń avtorları ózlerinin eń kúshli dóretpelerin muhabbat seziminiń tásirinde jazǵan.

Demek, adamdaǵı haqıyqat adamgershilikti joqarı bahalaǵan adam hesh bir nársenge berilmey, tek muhabbat tiykarınan óz zayıbın tańlaydı júregi súymegen, ishki dúnyasın tolıq túsinbegen adam menen ómirlikke joldas bolıwǵa táwekel etpeydi. Haqıyqıy muhabbattı xızmet ornı menen, aqshaǵa qızıqtırıwshılıq penen, lawazımlı abroyı menen iyelep alıw múmkin emes.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Í.A. Karimov «Joaqarı mánawiyat – jeńilmes ku`sh». – Toshkent: “Mánawiyat”, 2008.
2. Í.A. Karimov «Istiqlol va mánawiyat». – Toshkent: 1994.
3. Í.A. Karimov «Alla qálbimizde, ju`regimizde». Tashkent. 1999j
4. Í.A. Karimov «O`z keleshegimizdi o`z qolımız benen qurıp atırmız» No`kis. «Qaraqalpaqstan» 1999
5. Í.A. Karimov «Milliy istiqlol mafkurasi – xalq e`tiqodi va buyuk kelajakka ishochdir». Toshkent. « O`zbekiston » 2000.
6. Karimov Í.A. O`zbekiston buyuk kelajak sari. // O`zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish ywlıda. -T.: O`zbekiston, 1998.
7. Karimov Í.A. Mámleketimizde demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqoralik jamiyatni rivojlantirish kontseptsiyasi. // «Xalq swzi», 2010 yil 13 noyabr (№ 220).
8. Mirziyoev Sh.M. “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”. –T.: O`zbekiston, 2017.
9. Mirziyoev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta`minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. –T.: O`zbekiston, 2017.
10. Mirziyoev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O`zbekiston davlatini mard va oliyjanob xalqimiz bilan barpo etamiz”. –T.: O`zbekiston, 2017.

Kitaplar, monografiya hám oqıw qollanbalari:

1. Bazarbaev J. Dáwletova Q. Ádeptanıw. N. «Bilim». 1992j.
2. Bazarbaev J. Milliy ideya - jol ko`rsetiwshi juldız. N. «Qaraqalpaqstan». 2011j.
3. Bazarbaev J. Ruwxiyatımız marjanları. N. «Bilim». 2008j.
4. Ruwxıylı Ó. Qaraqalpaqstanda tálim-tárbiyalıq oylardıń qáliplesiwı hám rawajlanıwı. N. «Bilim». 1993
6. Qayırbaev J. Tárbiya haqqında oylar. N. «Bilim». 1991j.
7. Obidov M. Odob-ahloq - mánawiyat bulog`i. T. 1991y.
8. Alımov A`. Bilimdi jan`alaw - dáwir talabı. N. «Bilim». 1996j.

9. J.Bazarbaev, G.Xojaniyazov, R.Bazarbaev Áyyemgi Oks dár`yasınıń tómenindegi zardushlik dininiń izleri. N.Qaraqalpaqstan 2007
10. Qaraqalpaq xalıq etopedagogikası No`kis. Bilim 2010
11. «Al – adab al – mufrad» kitobining sharhi 1-juz, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Toshkent 2008.
12. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. T., «o`wqituvchi». 1992
13. Fitrat A. Oila va oila boshqarish tartiboari. T. «Mánaviyat». 1999,
14. Ochil Safo. Mustaqillik mánaviyati va tarbiya asoslari. T., «O`qituvchi», 1997,
15. Musurmonova O. Oila mánaviyati milliy gúrur. T., «O`qituvchi», 1999
Qabusnama T:
16. Rizouddin ibn Fahuiddin. Oila. T.: Mehnat, 1991